
Inhoud

Vijfentwintig jaar Groot Nieuws Bijbel	p. 3
<i>Aan dynamiek geen gebrek</i> Margot Berends	
Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster (1)	p. 11
Jaap van Dorp, Matthijs de Jong en Clazien Verheul	
Perikoopschriften	p. 19
Liesbeth van Klinken-Rijneveld	
<i>Uitgelezen: bijbeluitgaven in de NBG-bibliotheek (7)</i>	p. 29
Statenvertaling Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs	
Predestinatie in Handelingen?	p. 38
<i>Handelingen 13:48</i> D. Holwerda	
Jij moet sterker zijn	p. 42
<i>Een literaire lezing van het verhaal van Kaïn en Abel (Genesis 4:1-16)</i> Gerda van de Haar	
Kort Nieuws	p. 50

Prinses Juliana ontvangt op Soestdijk een delegatie van het NBG en de KBS die haar de GNB aanbieden. Links T. Fopma (bestuurslid NBG) en rechts Tineke Feith (neerlandicus in het GNB vertaalteam).

Foto: Herman van Dam, Baarn

Een jonge gebruiker van de GNB begin jaren tachtig.

Foto: NBG/Anne Th. v.d. Velde

Vijfentwintig jaar *Groot Nieuws Bijbel*

Aan dynamiek geen gebrek

Margot Berends

Vijfentwintig jaar geleden verscheen de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB), vertaald volgens de dynamisch-equivalente methode. Coördinator Duyverman: ‘Maar ook vertaald volgens een streng systeem. We zeiden niet: oké, laten we eens lekker dynamisch gaan doen!’ Toch kent de ontstaansgeschiedenis wel enige dynamiek. Al doende stelden de vertalers hun werkwijze bij, en de niet-kerkelijk bedoelde vertaling kwam uiteindelijk ook in de kerken terecht.

‘Ik weet nog precies hoe onze secretaresse schrok toen ze voor het eerst een letter intypte op de magneetbandmachine’, vertelt M.E. Duyverman, rond 1980 coördinator van de GNB. ‘Haar reactie was net als wanneer je je eerste rijles hebt, ook dan heb je het gevoel alsof dat stuk techniek er met je vandoor gaat.’ Duyverman loopt inmiddels tegen de negentig. Bijna vijfentwintig jaar geleden, in 1983, verscheen de GNB. Dit jubileum is een mooie aanleiding om met een paar medewerkers van toen op het vertaalwerk terug te blikken.

De ervaring met de magneetbandmachine geeft aan hoe anders de omstandigheden van toen waren in vergelijking met die tijdens het ontstaan van *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV). Er zijn veel verschillen, maar ook overeenkomsten. Alfons Jaakke, Harry Sysling en Kees Verdegaal hebben alle drie aan beide vertalingen meegewerkt en kunnen daardoor de werkwijzen goed met elkaar vergelijken.

Grootschaliger

Bij de NBV was alles veel grootschaliger. Ruim vijfentwintig vertalers, brontekstkenners, neerlandici en vertaalwetenschappers werkten er gelijktijdig aan. Ze communiceerden voor een belangrijk deel via de computer met elkaar. Iedere vertaling kende acht fases, die allemaal digitaal vastgelegd werden. Aan de GNB werkten in principe slechts drie brontaalkenners en één neerlandicus mee. Er waren vijf vertaalfases. Een

secretaresse typte de tekst uit op magneetbanden, in die tijd een novum. Verdegaal schetst hoe ambachtelijk het praktische werk gedaan werd: ‘Dat apparaat had een geheugen, zodat je naderhand nog dingen kon veranderen. Dat kon alleen die secretaresse, Olga Meijer heette ze. En dan kon het ook nog alleen op die machine. Op een gegeven moment was zij zo doorgedraaid dat ze een grappige typefout maakte: “Ze gingen het bos met bijbels te lijf”, typte ze, in plaats van met bijlen. Nog net op tijd kon voorkomen worden dat die zin in de GNB-tekst afgedrukt werd.’

V.l.n.r. M.E. Duyverman (coördinator GNB), Tineke Feith (neerlandicus) en Harry Sysling (oudtestamenticus) in overleg in het jaar 1981.

Foto: NBG/Anne Th. v.d. Velde

Niet-kerkelijk

Jaakke schetst de ontstaansgeschiedenis van de vertaling: ‘Sinds de jaren zestig hadden de ideeën van Eugene Nida het vertaalwerk van de United Bible Societies (UBS) beïnvloed.¹ Het ideaal van Nida was om een theorie te scheppen waarmee bijbelgenootschappen een begrijpelijke vertaling konden maken voor lezers die niet of nauwelijks vertrouwd waren met kerkelijke en bijbelse tradities. Die theorie wilden we toepassen in Nederland, voor mensen die de Bijbel normaliter niet lezen. We wilden de bijbelse boodschap aanbieden aan mensen buiten de kerkelijke kaders.² Eerst is het Nieuwe Testament vertaald, dat in 1972 verscheen onder de naam *Groot Nieuws voor U*.³ Als voorbeeld diende een soortgelijke Spaanse en Engelse vertaling.⁴ Toen bestond het idee om ook het Oude

Testament te vertalen nog helemaal niet. Het Nieuwe Testament is in *koinè*-Grieks geschreven, in een eenvoudiger Grieks dan het klassieke. Het leek Nida niet goed mogelijk om het klassieke Hebreeuws ook op die manier te vertalen.

Intussen waren de Katholieke Bijbelstichting (KBS) en het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) bezig met een gemeenschappelijk project, een oecumenische vertaling. Het project stagneerde in de jaren zeventig, vanwege een te laag werktempo en omdat de vertaalopvattingen uiteenliepen. Toen kreeg de GNB-vertaling van het Oude Testament een kans. Het project startte onder de naam *Vertaling van het Oude Testament in de Omgangstaal* (VOTO). Hoewel deze vertaling voor de KBS minder prioriteit had (de *Willibrordvertaling* zou immers in 1975 uitkomen), deed ze toch mee.⁷

Traditie

De GNB kende supervisors en meelezers, net zoals de NBV. De meelezers van de GNB kwamen echter uit niet-kerkelijke kringen. Jaakke vertelt dat het de opzet was om de Bijbel te populariseren voor lezers zonder kerkelijke achtergrond. ‘Niet in straattaal, en niet in kerkelijke taal. Een taallaag daartussenin. Niet formeel, maar ook niet al te populair. Ook het NBG zelf vroeg zich soms af: “Zijn we niet iets aan het doen dat té haaks staat op de traditie?” Het was zich ervan bewust dat een breuk met de kerkelijke kaders en bijbelse traditie weerstand zou oproepen, afgewezen en bekritiseerd zou worden. Eigenlijk merkten we tijdens het vertalen al dat de opzet van Nida niet goed te realiseren was. Er rezen problemen die Nida niet voorzien had. We liepen tegen de situatie binnen Nederland aan. Bij het gebruik van beelden bijvoorbeeld: Nida vond dat die konden worden omgezet naar andere taalvormen als ze te veel moeilijkheden opriepen. “God is een held”, zou moeten worden: God is als een held, en dat werd dan: God is sterk als een held, of: God is sterk, of: God maakt zich sterk. Zo’n vertaling is geschikt voor talen die het begrip “held” niet kennen. De vertaaltheorie van Nida is alleen een talige benadering. Dat de bijbel tradities heeft, bleef buiten beschouwing. Hij wilde eenvoudige zinnen, maar dat botste met meerdere betekenissen van woorden, dubbele bodems, vergelijkingen, metaforen. Al doende rees een voorzichtige twijfel. Beelden, herhalingen, structuren, chiasmen, daar wilden we toch meer rekening mee houden. Er vond een proces van interne correctie plaats.⁷

Begrip van de lezer

Tijdens het GNB-project zijn de principes dan wel wat bijgesteld, maar het verschil met de NBV blijft natuurlijk groot. Jaakke: ‘De NBV benut

een bredere taallaag. De bijbelse en kerkelijke traditie woog veel meer mee. Er is meer gebruik gemaakt van beelden, concordantie, chiasmen. Het literaire aspect was belangrijk, er werd een structuuranalyse van de tekst gemaakt. Bij de GNB was het literaire aspect niet zo sterk aan de orde. De betekenis moest zo helder mogelijk worden overgedragen, rekening houdend met het begrip van de lezer. De tekst werd daardoor veel eenvoudiger dan men uit traditionele vertalingen gewend was. Voor de meelezers was het niet de vraag of de tekst mooi was of goed liep, maar: verstaat u wat u leest, zo niet, dan maken wij het verstaanbaarder. Daar is natuurlijk kritiek op gekomen. Dat is wel een ervaring geweest waardoor bij de NBV meer rekening is gehouden met allerlei kenmerken van de bijbel, en met de vraag welke tekst geschikt is voor gebruik in de liturgie.’

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van het NBG in 1982 geeft vertaler Alfons Jaakke informatie aan belangstellenden over de GNB.

Foto: NBG/Anne Th v.d. Velde

Kritiek

Sysling vindt dat het verschil tussen de NBV en de GNB ook weer niet overdreven moet worden: ‘Bij de NBV kwamen neerlandici soms met voorstellen uit de GNB. Maar inderdaad, in de NBV zijn de stijlverschillen groter. In feite heeft de GNB de weg bereid voor de NBV. Die heeft ook wel kritiek gekregen, maar lang niet zoveel als de GNB. En *Groot Nieuws voor U*, de vertaling van het Nieuwe Testament die daaraan

voorafging, kreeg natuurlijk nóg meer kritiek. Men kende de toon niet, de manier van vertalen was revolutionair. Er was met name verzet uit de hoek van de Amsterdamse School.’

Verdegaal voegt daaraan toe: ‘De vertaling was bedoeld voor buitenkerkelijken, maar zij ging juist ook binnen de kerk functioneren. Op zich hadden we dat wel verwacht, maar niet dat de GNB zó snel en door zó velen gekocht zou worden. De pers gaf veel aandacht aan deze uitgave. Er kwam vervolgens een discussie of de GNB nu wel of niet op de kansel gebruikt zou worden, en dat terwijl dat helemaal niet de intentie was geweest.’

Jaakke over de kritiek op de GNB: ‘Het NBG had de kritiek op de vertaling vanaf het begin gewoon verdisconteerd. Het heeft de rug recht gehouden; het zei dat op de vertaalprincipes misschien wat aan te merken is, maar dat deze uitgave wel consequent volgens die doelstelling was vertaald.’

Ook coördinator Duyverman is laconiek over de kritiek die de GNB, *Groot Nieuws voor U* en de buitenlandse equivalenten kregen. ‘De bijbelgenootschappen hebben altijd volgehouden dat een eenvoudige grondtekst ook in eenvoudige taal vertaald moet worden. Het *koinê*-Grieks van het Nieuwe Testament vraagt om een soort “*koinê*-Nederlands”. De tekst heeft natuurlijk in de loop der tijd het stempel van een openbaringstekst gekregen. Als er dan met een nieuwe taalopvatting vertaald wordt, krijgen mensen het idee dat de aard van de tekst geweld aangedaan wordt. We hebben heel wat brieven gehad, met daarin zinsneden als “de honden lusten hier geen brood van”, en “hier wordt Gods Woord verkwanseld”. Ik denk dan: we hebben er discreet en met deskundigheid aan gewerkt.’ Duyverman heft z’n handen omhoog en zegt: ‘Het is jammer, maar het hoort erbij.’

Neerlandici

Het grote verschil tussen beide vertalingen is nog niet aan bod gekomen: de rol die de neerlandici vervulden. Verdegaal vertelt: ‘Bij de GNB moest de vertaler ervoor zorgen dat hij al een zo goed mogelijke vertaling maakte. De neerlandicus had alleen een polijstende functie. De hebraïcus vertaalde, de neerlandicus schaafde. De grondtaalkenner ging meteen als een neerlandicus te werk. Bij de NBV ging dat anders. Samen met de neerlandicus zocht je naar mooi Nederlands. In die zin vond ik het werk aan de NBV interessanter, je vormde een team met de neerlandicus.’

Wetenschappelijk verantwoord

Zowel de GNB als de NBV hadden supervisors op de achtergrond. De NBV had er echter veel meer. Hun functie was afstandelijker en hun –

schriftelijke – opmerkingen werden gezeefd door het coördinatieteam. Bij de GNB was er per bijbelboek één adviseur, zoals supervisoren daar genoemd werden; een wetenschapper die deskundig was met betrekking tot dat bijbelboek. De vertalers hadden vaak persoonlijk contact met hen. Verdegaal herinnert zich dat hij naar Groningen reisde om met adviseur A.S. van der Woude de vertaling van een van de kleine profeten door te nemen en naar Middelburg om met adviseur A.C.M. Blommerde de tekst van Job te bespreken.

Coördinator Duyverman legt uit dat de GNB-vertaling wetenschappelijk verantwoord moest zijn: ‘We gingen ervan uit dat de vertalers op de hoogte waren van de literatuur en de nieuwste ontwikkelingen. Daarbij moesten ze wel onderscheiden of het ging om nieuwe vondsten die als een komeet opkwamen en weer zouden verdwijnen. Sommige critici dachten dat we een beetje met de pet ernaar gooiden, omdat we niet letterlijk vertaalden.’

De gebruikte vertaalmethode had de term ‘dynamisch-equivalent’ meegekregen. ‘Dynamisch’ wilde zeggen: conform de regels van de ontvangende taal, c.q. met de dynamiek van de ontvangende taal. ‘Equivalent’ wilde zeggen: conform c.q. trouw aan de inhoud van de brontekst. In een later stadium van het vertaalwerk aan de GNB werd dit tevens: trouw aan de vorm van de grondtekst. Duyverman: ‘We werkten volgens een streng systeem. Het was beslist niet zo dat we zeiden: dynamisch-equivalent vertalen, oké, laten we dan maar lekker dynamisch doen!’

Toenmalig minister president Ruud Lubbers ontvangt uit handen van de bestuursvoorzitter van het NBG A. Kruyswijk de GNB (1983).

Foto: NBG/Anne Th. v.d. Velde

Woordjes tellen

Bij beide vertalingen was er een coördinator die onder meer bijhield hoe het vertaalwerk vorderde. De vertalers van de NBV kregen regelmatig computeruitdraaien van statistieken en prognoses. Ook de GNB-vertalers werden op de hoogte gehouden van de stand van zaken. Sysling: ‘Duyverman had de dagelijkse leiding. Hij was altijd woordjes aan het tellen, om te kijken hoe ver we waren. Dat heeft weinig invloed gehad. De een bleef de snelste, de ander de langzaamste, en de derde bleef daar tussenin.’ Duyverman reageert: ‘Woordjes tellen? Ik zou eerder zeggen dat ik de taakomvang bepaalde. Ik moest veel leuke dingen doen: de consistentie bewaken en het overzicht houden. Maar aan mijn werk zat ook een beroerde kant, en dat was de kant van het budget en de tijd. Ik dacht dat het werk te plannen was. Nu weet ik dat alles uitloopt: de Betuwelijn, de Randstadrail, noem maar op. Ik heb nog nooit van een project gehoord dat geen vertraging oploopt. Maar ik zat wel voortdurend tussen twee vuren: het NBG dat altijd over tijd en geld begon, en de vertalers. Gelukkig waren de resultaten zodanig dat de vertraging geen financiële strop met zich meebracht.’ Ook Verdegaal herinnert zich die tijdschrijverij. ‘Het duurde allemaal wat langer door wisselingen binnen het vertaalteam. De deuterocanonieke boeken zijn niet *ab ovo* vertaald maar aangepast overgenomen uit de *Willibrordvertaling*, anders had het project nóg langer geduurd.’

Passages

Is er een GNB-passage waarvan de vertalers zich iets bijzonders herinneren? Verdegaal: ‘In Prediker staat de metafoor van “het wegwerpen van stenen”. Daarmee wordt de liefdesdaad bedoeld. Andersom betekent de uitdrukking “het verzamelen van stenen” voor onthouding daarvan. Dat is een rabbijnse interpretatie. Ik heb er sterk voor gepleit dat die in de GNB werd doorgevoerd. De GNB was een van de eerste westerse vertalingen die die interpretatie opnam. Ook in de NBV is de tekst zo vertaald.’

Sysling: ‘De teksten van de GNB waar veel reacties op kwamen, waren niet veel anders dan die van de NBV. Vertrouwde begrippen roepen natuurlijk veel discussie op, zoals de vertaling van Genesis 1:2. “De aarde was onherbergzaam en verlaten.” Toch werd die vertaling wel gunstig onthaald. Het is grappig hoe vaak deze tekst geciteerd wordt. Natuurlijk was men gewend aan woest en ledig, en dat is dan maar moeilijk los te laten. Ook de tekst “De wind van God joeg over het water” zorgde voor de nodige ophef. In de GNB en de NBV was Genesis 15:6 (“het bewijs van zijn oprechtheid”) een lastige passage, omdat die tekst door Paulus geciteerd wordt. Zoiets ligt gevoelig. Dat heeft meer met theologie te

maken dan met taalkunde. Het is moeilijk om zo'n tekst dan in de context te vertalen in nieuwe woorden.'

Herziening

Verdegaal vertelt tot slot hoe ambachtelijk de GNB tot stand kwam. De vertalers zelf moesten op hun typemachientje genoeg doorslagen typen van de eerste versie, zodat hun collega's ook een exemplaar ervan konden krijgen.

Dat de GNB in een vorig tijdperk ontstond, wil overigens niet zeggen dat de inhoud ervan niet actueel is. Al is het alleen maar omdat er in tussentijd een herziening met aantekeningen van is verschenen.⁵

Noten

- 1 E.A. Nida en C.R. Taber, *The Theory and Practise of Translation*, Leiden 1969.
- 2 Uit een enquête-onderzoek na het verschijnen van de GNB bleek dat verreweg de meeste kopers van deze vertaling geen rand- of buitenkerkelijken waren maar zich verbonden wisten met een kerkgenootschap. Zie H.W. Hollander, 'Meerstromenland. Ontwikkelingen in het vertalen van de bijbel na 1951' in: A.W.G. Jaakke en E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel*, Haarlem/Brussel 1990, 264-267.
- 3 *Groot Nieuws voor U* is door Jaakke alleen vertaald, zie *Met Andere Woorden* 21/4 (december 2002). Dit nummer van *Met Andere Woorden* is in zijn geheel gewijd aan de verschillende aspecten van het werk van Jaakke.
- 4 De Spaanse vertaling van het Nieuwe Testament verscheen onder de naam: *Dios Ilega al hombre* en de Engelse vertaling onder de naam: *Good News for Modern Man*. Beide vertalingen verschenen in 1966.
- 5 *Groot Nieuws Bijbel met aantekeningen*, Haarlem 1996.

Meer informatie

C.M.L. Verdegaal, 'De Groot Nieuws Bijbel' in: H.W. Hollander (red.), *Spectrum van bijbelvertalingen*, Zoetermeer 1994, 56-70.

Opnieuw vertaald. Bijdragen over de Groot Nieuws Bijbel, Haarlem/Boxtel 1983.

Jaap van Dorp (samenst.), *Helder en betrouwbaar. De Groot Nieuws Bijbel, ontstaan en achtergronden van een bijbelvertaling*, Haarlem 1999.

A.W.G. Jaakke en E.W. Tuinstra (red.), *Om een verstaanbare bijbel. Nederlandse bijbelvertalingen na de Statenbijbel*, Haarlem/Brussel 1990.

Mw. M.C. Berends is freelance journalist en eindredacteur van *Kerk in Den Haag*, maandblad voor spiritualiteit, cultuur en samenleving. In het verleden was zij werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster (I)

Jaap van Dorp, Matthijs de Jong en Clazien Verheul

Elke nieuwe bijbelvertaling verschilt van haar voorgangers. De verschillen kunnen zijn ontstaan doordat het taalgebruik in de vertaling gemoderniseerd of aan een bepaald niveau aangepast is. De vertalers kunnen ook veranderde exegetische inzichten hebben verwerkt. Of ze gebruiken bij het vertaalwerk een methode die nog niet eerder is toegepast. In de serie *Vertaalaantekeningen bij het oecumenisch leesrooster* worden vertaalbeslissingen in *De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV)* besproken vanuit de bijbelwetenschap, de vertaalwetenschap en de neerlandistiek. De behandelde teksten zijn ontleend aan het oecumenisch leesrooster van de Raad van Kerken in Nederland. De reeks vormt een aanvulling op de vertaalaantekeningen bij de NBV die te vinden zijn op de website www.voederbak.nl. In deze eerste aflevering komen aan de orde: **Jesaja 53:9, Jesaja 62:5, Matteüs 3:17, Matteüs 5:5 en Filippenzen 3:10-11. Ze staan in de volgorde van het leesrooster in 2008.**

Matteüs 3:17 (zondag 13 januari)

‘Dit is mijn geliefde Zoon, in hem vind ik vreugde.’

Deze uitspraak luidt in het Grieks: *houtos estin ho huios mou ho agapêtos en hôi eudokêsa*. De zin, die met een kleine variatie ook in Marcus 1:11 en Lucas 3:22 staat, bevat twee vertaalkwesties. De eerste is de aanduiding *ho agapêtos*, ‘de geliefde’, en de tweede de woorden *hôi eudokêsa*, traditioneel vertaald met ‘in wie ik mijn welbehagen heb’. Hoe verschillend deze woorden vertaald kunnen worden, blijkt als we enkele vertalingen erbij nemen:

Groot Nieuws voor U	<i>Hij is mijn enige Zoon, de man naar mijn hart.</i>
NBG-vertaling 1951	<i>Deze is mijn Zoon, de geliefde, in wie Ik mijn welbehagen heb.</i>
Ulrich Wilckens ¹	<i>Dies ist mein Sohn, dem meine Liebe gehört, ihn habe ich erwählt!</i>
naar Bas van Iersel ²	<i>Hij is mijn liefste zoon; ik sta aan zijn kant.</i>

Met betrekking tot *ho agapêtos* moet men allereerst bepalen of het fungeert als attributief adjectief ('mijn *geliefde* zoon') of als appositie ('mijn zoon, *de geliefde*'). Het lidwoord in de brontekst geeft geen uitsluitel. Het staat er omdat *agapêtos* volgt op een genitief (*mou*) die het onderwerp kwalificeert (zonder lidwoord zou *agapêtos* predicatief zijn). Hoewel men het meestal als attributief adjectief opvat, is het niet uit te sluiten dat het appositie is. In Matteüs 12:18 fungeert *ho agapêtos mou* als een op zichzelf staande titel, 'de door mij geliefde' (NBV: 'die ik liefheb'). Een volgende vraag is, wat *agapêtos* precies betekent. Twee betekenissen komen in aanmerking: 'geliefde' en 'enige'. Het lexicon van Liddell-Scott-Jones geeft als omschrijving: "that wherewith one must be content", hence of only children'. In de *Septuaginta* is *agapêtos* vaak de vertaling van het Hebreeuwse *jachid*, 'enige' en is het een equivalent van *monogenês*, 'enige (zoon)'.

Jezus neemt in het evangelie naar Matteüs – net als in de rest van het Nieuwe Testament – een unieke positie in. Hij is de Zoon van God en in die zin de enige. Tegenover alle profeten voor hem, 'de dienaars', staat de ene Zoon (zie de gelijkenis van de onrechtvaardige pachters, Matteüs 21:33-46). Om die reden vertaalt men *ho agapêtos* soms als 'enige'. Maar wanneer men focust op Jezus' bijzondere positie en *agapêtos* vertaalt als 'enige', gaat dat ten koste van de affectieve kleur die *agapêtos* ook heeft. De uitdrukking *hôi endokêsa* bevat twee aspecten. Enerzijds wordt de *bijzonderheid van Jezus* benadrukt die God doet uitspreken 'in hem vind ik vreugde' of 'hij is de man naar mijn hart'. Anderzijds spreekt er *Gods steun aan Jezus* uit: 'op hem rust mijn zegen' of 'ik sta aan zijn kant'. Het is moeilijk om beide aspecten te honoreren in de vertaling. Soms kiest men ervoor om 'door te vertalen' naar de essentie. Achter Gods welbehagen in Jezus zit zijn *verkiezing* van Jezus: 'hem heb ik gekozen' (zie de vertaling van Wilckens hierboven en vergelijk ook Jesaja 42:1 NBV). De NBV biedt een correcte weergave van het Grieks, maar er zijn ook andere vertalingen mogelijk.

Noten

- 1 *Das Neue Testament. Übersetzt und kommentiert von Ulrich Wilckens, Hamburg 1970.*
- 2 Bas van Iersel, *Marcus. Belichting van het Bijbelboek*, KBS Boxtel 1986, 7. Van Iersels vertaling van Marcus 1:11 'jij bent mijn liefste zoon; ik sta aan jouw kant' is hier omgezet naar de formulering in de derde persoon in Matteüs.

Jesaja 62:5 (zondag 20 januari)

'Zoals een jongeman een meisje tot vrouw neemt,
zo zullen jouw zonen jou ten huwelijk nemen,

en zoals de bruidegom zich verheugt over zijn bruid,
zo zal je God zich over jou verheugen.’

Jesaja 62:5 biedt een uitwerking van de huwelijksmetafoor die in vers 4 als volgt wordt geïntroduceerd:

‘Men noemt je niet langer Verlatene
en je land niet langer Troosteloos oord,
maar je zult heten Mijn verlangen
en je land Mijn bruid.
Want de HEER verlangt naar jou
en je land wordt ten huwelijk genomen.’

De vertaler van Jesaja 62:5 staat voor de vraag: zal ik de masoretische tekst (MT) volgen of de overgeleverde Hebreeuwse tekst emenderen? De uitwerking van de metafoor heeft namelijk in de tweede stiche van vers 5 iets merkwaardigs. Parallel aan de jongeman in de eerste stiche van vers 5 en de bruidegom in de derde stiche verwacht de lezer in de tweede stiche een enkelvoud als subject van het werkwoord ‘ten huwelijk nemen’.

Maar het merkwaardige is dat de MT geen enkelvoud bevat, maar een meervoud: *banajich*, ‘zonen’. Deze pluralis past eigenlijk niet binnen de oudtestamentische metafoor van bruidegom en bruid. Door het meervoud ontstaat binnen de parallelle elementen van vers 5 een incongruentie naast de jongeman, de bruidegom en God. Een interpretatie zoals Jesaja 54:5 aanreikt, waar Sion de verzekering krijgt ‘Je maker neemt je tot vrouw, de HEER van de hemelse machten is zijn naam’, is zo onmogelijk van toepassing geworden op de tweede stiche van Jesaja 62:5.

Nog opvallender is de manier waarop de dichter het meervoud invult: ‘zo zullen *jouw zonen* jou ten huwelijk nemen’. Logisch geredeneerd betekent die identificatie van het subject dat de persoon tot wie de beloftevolle toezegging is gericht, de moeder van de jongens moet zijn. Wat bedoelt de dichter hier eigenlijk? Heeft hij werkelijk een incestueuze relatie tussen moeder en zonen voor ogen?

Een van de eerste reacties van een exegeet zal zijn dat er wel iets moet schorten aan de MT van Jesaja 62:5. Verschillende commentatoren geven er de voorkeur aan de Hebreeuwse tekst *jiv‘aloech banajich* te emenderen tot *jiv‘aloech bonajich*, ‘je bouwers zullen je ten huwelijk nemen’ of *jiv‘aleech boneech*, ‘je bouwer zal je ten huwelijk nemen’. De voorstelling van God als bouwer is in de Bijbel niet ongebruikelijk. In Psalm 147:2 wordt God expliciet zo genoemd: ‘De bouwer van Jeruzalem, dat is de HEER, hij brengt de ballingen van Israël bijeen.’ De woorden *banajich*, *bonajich* en *boneech* lijken in het Hebreeuws dusdanig op elkaar dat ze

niet alleen makkelijk door elkaar gehaald worden, maar zich ook uitstekend lenen voor woordspelingen. Dat is waarschijnlijk het geval in Jesaja 49:17 en 54:13. Het zou bij emendatie geen probleem zijn wanneer het subject als een meervoud moet worden gelezen. Ook de pluralis *banajich* kan geïnterpreteerd worden als een verwijzing naar God. In de geschiedenis van het bijbelvertalen is een groot aantal vertalers met deze emendaties meegegaan. Men wijzigde dus de Hebreeuwse tekst, zoals onder andere blijkt uit de *Willibrordvertaling* (WV), de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB) en de *Naardense Bijbel* (NB). Het voordeel daarvan is dat het parallelisme in Jesaja 62:5 dan in alle opzichten consistent is. Aan emendatie van de Hebreeuwse tekst van Jesaja 62:5 kleven echter verschillende bezwaren. In de eerste plaats wordt de MT van vers 5 door alle oude tekstgetuigen gesteund (versiones, Qumran-handschrift van Jesaja [1QJes-a]). Als dat het geval is, is een wijziging van de Hebreeuwse tekst beslist niet aan te raden.

In de tweede plaats is de voorstelling van God als bouwer van Jeruzalem in Jesaja niet bekend. Daarentegen is de relatie tussen de zonen van Sion en het land zoals de dichter die in Jesaja 62:5 voor ogen heeft, in de context van Jesaja in het geheel niet vreemd; zie bijvoorbeeld Jesaja 54:3 en 60:21.

In de derde plaats geeft de metafoor ‘zonen’ een zinvolle betekenis wanneer die wordt opgevat als het overbekende beeld voor de inwoners van een land of een stad.

In de vierde plaats kijkt men anders tegen de als onlogisch beoordeelde zegwijze *jiv'aloech banajich* in de tweede stiche van Jesaja 62:5 aan, als men de diverse betekenisaspecten van het Hebreeuwse werkwoord *ba'al* in ogenschouw neemt. Het verbum kan worden vertaald met ‘in bezit nemen’, ‘in bezit hebben’, ‘beheersen’ of ‘huwen’ en het wordt ook gebruikt voor het bewonen van een stad. De vertalers van de NBV hebben als betekenis van *ba'al* in Jesaja 62:4-5 gekozen voor ‘ten huwelijk nemen’. In het kader van de huwelijksmetafoor ligt die keuze ook voor de hand. Maar de dubbelslag van het verbum *ba'al* – het relationele betekenisaspect én de notie van het bezit – kan in een vertaling met ‘ten huwelijk nemen’ niet gemaakt worden. Daardoor wordt de vergelijking makkelijk als onlogisch opgevat, met als gevolg de behoefte tot emenderen. Die ingreep is echter niet nodig, want handhaving van de Hebreeuwse tekst van Jesaja 62:5 geeft een goede zin. De profeet voorziet toekomst voor de verlaten stad: Sion zal een nieuwe relatie kennen met haar kinderen c.q. inwoners.

Literatuur

W.A.M. Beuken, *Jesaja IIIA* (De prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1989.

J. Blenkinsopp, *Isaiah 56-66, A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible), New York 2003.

J.L. Koole, *Jesaja III (Jesaja 56-66)* (Commentaar op het Oude Testament), Kampen 1990.

J. de Waard, *A Handbook on Isaiah* (Textual Criticism and the Translator vol. 1), Winona Lake 1997.

Matteüs 5:5 (zondag 3 februari)

‘Gelukkig de zachtmoedigen, want zij zullen het land bezitten’.

In het Grieks staat hier: *makarioi hoi praeis hoti autoi klêronomêsousin tèn gên*. De NBV geeft hiervan een correcte vertaling, die niettemin vragen oproept. Velen herinneren zich deze zin in de *NBG-vertaling 1951* (NBG-51): ‘Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen de aarde beërven.’ Het Griekse *gê* kan zowel ‘aarde’ als ‘land’ betekenen en het is de vraag wat hier de beste keuze is. De NBV staat niet alleen in haar keuze voor ‘het land’. Zo vertalen ook de GNB en de WV. Daartegenover vertaalt het merendeel van de vertalingen ‘de aarde’.

De uitspraak in Matteüs 5:5 is gebaseerd op Psalm 37:11: ‘Wie nederig zijn, zullen het land bezitten en gelukkig leven in overvloed en vrede’ (NBV). In de *Septuaginta* lijkt het eerste deel van deze zin sterk op Matteüs 5:5: ‘de zachtmoedigen (*hoi praeis*) zullen het land bezitten (*klêronomêsousin gên*)’. In het Hebreeuws staat ‘èrèts, dat eveneens zowel ‘land’ als ‘aarde’ kan betekenen. In Psalm 37 moet men met ‘het land’ vertalen, aangezien het ‘wonen in het land’ als een rode draad door deze psalm loopt (zie vers 3, 9, 11, 22, 27, 29 en 34).

De belofte van land was binnen de teksten van het Oude Testament van oorsprong beperkt tot ‘het beloofde land’, maar werd later uitgebreid tot de wereld waarover God als koning heerste. Al in verschillende oudtestamentische teksten wordt de ‘landbelofte’ onderdeel van een eschatologische verwachting (Jesaja 60:20-21, 61:7 en 65:9). Dat beeld zet zich door in latere joodse literatuur, waarbij ‘het land’ wordt uitgebreid tot de hele wereld. Zie bijvoorbeeld 1 Henoch 5:7: ‘voor degenen die zijn uitgekozen zal er licht zijn, vreugde en vrede en zij zullen de aarde beërven’. Die verbreding blijkt ook uit Romeinen 4:13, waar gezegd wordt dat Abraham en zijn nageslacht ‘door de gerechtigheid die het geloof schenkt’, de belofte ontvingen ‘dat ze de wereld in bezit zouden krijgen’ (*to klêronomon auton einai kosmou*).

Het gebruik van het woord *gê* in Matteüs zónder nadere geografische bepaling betekent vrijwel altijd ‘de aarde’ (zie onder meer Matteüs 5:13, 18 en 35). Die betekenis past ook in 5:5. Het gaat bij de zaligsprekingen om een eschatologische omkering. Wie nu gering is, zwak is of treurt, zal

straks in het koninkrijk van God (door Matteüs ‘het koninkrijk van de hemel’ genoemd) groot zijn en gelukkig. Het is niet onlogisch om de belofte van vers 5 in verband te brengen met die van vers 3 en 10. Om de hier genoemde redenen dient de vraag zich aan of de vertaling van Matteüs 5:5 in de NBV – en eveneens in de GNB en de WV en in diverse andere vertalingen – niet ten onrechte al te strikt is afgestemd op de tekst en de belevingswereld van Psalm 37:11.

Literatuur

Rieuwerd Buitenwerf, ‘Het Oude Testament in het Nieuwe’ in: Klaas Spronk, Clazien Verheul e.a., *De Bijbel Vertaald. De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften*, Zoetermeer 2007, 439-454, over het vertalen van citaten uit het Oude Testament in het Nieuwe.

Filippenzen 3:10-11 (zondag 17 februari)

‘Ik wil Christus kennen en de kracht van zijn opstanding ervaren, ik wil delen in zijn lijden en aan hem gelijk worden in zijn dood, in de hoop misschien ook zelf uit de dood op te staan’.

Het tweede deel van deze zin is in het Grieks *summorfizomenos tōi thanatōi autou ei pōs katantēsō eis tēn exanastasin tēn ek nekrōn*. De woorden ‘in de hoop misschien ook zelf uit de dood op te staan’, kunnen bevreemding oproepen. Men is van Paulus een stelliger toon gewend wanneer hij spreekt over de opstanding.

Ook in het vertaalproces van de NBV is deze vraag aan de orde geweest. Verschillende reacties pleitten voor een minder onzekere vertaling. Paulus twijfelde toch zeker niet aan de opstanding? Maar de verschillende versies van de NBV vertonen juist een toegenomen onzekerheid in de formulering. Terwijl oudere versies luiden ‘om misschien ook zelf’ en ‘in de hoop ook zelf’, zijn beide formuleringen in de definitieve versie gecombineerd: ‘in de hoop misschien ook zelf’.

De NBG-51 luidde: ‘(Dit alles) om Hem te kennen en de kracht zijner opstanding en de gemeenschap aan zijn lijden, of ik, aan zijn dood gelijkvormig wordende, zou mogen komen tot de opstanding uit de doden.’ Ook dit is een voorzichtige formulering. Precies dezelfde onzekerheid als tot uitdrukking gebracht in de NBV staat ook hier, met dit verschil dat de veel moeilijker zinsconstructie van de NBG-51 enigszins versluisend kan werken.

In het Grieks staat er *ei pōs* gevolgd door een conjunctief (*katantēsō*). Die constructie wordt gebruikt om de hoop uit te drukken dat een mogelijk scenario bewaarheid wordt. Er is dus alle aanleiding om onzekerheid tot uitdrukking te brengen.

Waarom drukt Paulus zich zo voorzichtig uit? Binnen het Nieuwe Testament kan men twee voorstellingen van de opstanding onderscheiden. De ene is de martelaarsopstanding in de hemel die (vrijwel) meteen volgt op een gewelddadige dood. Zo stelde men zich de opstanding van Jezus voor. De andere voorstelling betreft de opstanding aan het eind van de tijden. Dit is een collectieve opstanding die plaatsheeft op aarde. Paulus schrijft hierover in 1 Tessalonicenzen 4:13-18.

In Filippenzen 3:11 spreekt Paulus niet over de collectieve opstanding op aarde aan het eind der tijden, maar over de opstanding van de martelaar direct na zijn dood. Paulus bevindt zich in een situatie (gevangenschap in Efeze) die het martelaarschap voor hem een reëel scenario doet lijken. Paulus spreekt de hoop uit dat indien hij net als Jezus op een gewelddadige manier zal sterven als brenger van het evangelie, hij misschien ook op eenzelfde manier zal opstaan: direct na zijn dood in de hemel.

In sommige vertalingen wordt de voorzichtigheid waarmee Paulus zich uitdrukt verlegd naar een onbepaald moment in de tijd: ‘om eens te mogen komen tot de opstanding uit de doden’ (WV), ‘in het verlangen eens de opstanding uit de dood te bereiken’ (GNB). De voorzichtigheid betreft nu de onzekerheid omtrent het precieze moment: ‘eens’. Maar daar gaat het juist niet om in deze tekst. Het gaat er niet om óf de doden zullen opstaan of wanneer, maar Paulus spreekt de hoop uit dat indien hij de martelaarsdood moet ondergaan, hem misschien ook de martelaarsopstanding ten deel zal vallen.

Literatuur

Joost Holleman, *Resurrection and Parousia. A tradition-historical study of Paul's eschatology in 1 Cor. 15:20-23* (Novum Testamentum Supplements 84), Leiden 1996, over de twee voorstellingen van opstanding in het vroege christendom, met name p. 149-150 over Filippenzen 3:10-11.

Jesaja 53:9 (zondag 16 maart)

‘Hij kreeg een graf bij misdadigers,
zijn laatste rustplaats was bij de rijken;
toch had hij nooit enig onrecht begaan,
nooit bedrieglijke taal gesproken.’

De NBV wijkt hier op enkele punten af van de versie in de NBG-51: ‘En men stelde zijn graf bij de goddelozen; bij de rijke was hij in zijn dood, omdat hij geen onrecht gedaan heeft en geen bedrog in zijn mond is geweest.’

Op de website www.voederbak.nl wordt de vertaling van Jesaja 52:13-53:12 toegelicht. Bij Jesaja 53:9 zijn twee aantekeningen opgenomen. De eerste aantekening betreft de tweede stiche: ‘zijn laatste rustplaats was bij de *‘asjier*, ‘rijken’. Het woord *‘asjier* is singularis. Het is door de vertalers opgevat als een aanduiding van een collectivum en als meervoud vertaald. In de eerste twee stichen van de vertaling van vers 9 vinden we een synoniem parallisme. Voor de interpretatie van de tweede en derde stiche is die constatering niet onbelangrijk. In de eerste plaats kleurt het ‘graf bij misdadigers’ de ‘rustplaats bij de rijken’. In het parallisme worden de rijken ongunstig gekwalificeerd: zij hebben zich op gewelddadige manier verrijkt. De aantekening op www.voederbak.nl gaat in die richting. Waarschijnlijk zijn hier personen bedoeld die zich op oneerlijke wijze hebben verrijkt door anderen af te persen en die daarom uit de gemeenschap zijn gestoten. De dienaar deelt dus het lot van deze negatief beoordeelde *outcasts*: een eerloos graf.

De tweede aantekening betreft de derde stiche. De synonymie van de eerste twee stichen heeft gevolgen voor de interpretatie van de relatie tussen vers 9a en 9b. In de NBG-51 is het verband causaal geïnterpreteerd: ‘...9a bij de rijke was hij in zijn dood, 9b *omdat* hij geen onrecht gedaan heeft.’ In het Hebreeuws is de prepositie *‘al* gebruikt. Die kan een causale betekenis hebben, maar vanwege de negatieve kleuring van de tweede stiche ligt een concessieve betekenis van *‘al* (‘hoewel’, ‘ofschoon’) meer voor de hand. In de NBV is *‘al* weergegeven met het bijwoord van modaliteit ‘toch’. Die keuze past bij de voorstelling in 53:4-8 van de dienaar van de HEER als een onberispelijk persoon, iemand die eigenlijk ten onrechte is gevonnist aangezien hij volstrekt eerlijk had geleefd. Pas in vers 10a wordt de vernedering van de dienaar verklaard.

Literatuur

- W.A.M. Beuken, *Jesaja IIB* (De prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1983.
- J. Blenkinsopp, *Isaiah 40-55, A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible), New York 2002.
- J.L. Koole, *Jesaja II (Jesaja 49-55)* (Commentaar op het Oude Testament), Kampen 1990.
- J. de Waard, *A Handbook on Isaiah* (Textual Criticism and the Translator vol. I), Winona Lake 1997.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap; dr. M.J. de Jong is als nieuwtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap; drs. C. Verheul is als neerlandicus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Perikoopschriften

Liesbeth van Klinken-Rijneveld

Veel mensen waren enthousiast toen *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) ervoor koos om perikooptitels te maken op basis van de literaire structuur. Het hielp hen om de Bijbel op een andere manier te lezen, vaak in grotere gedeelten, en om zelf de samenhang en structuur van de tekst te ontdekken. Het feit dat hiermee de bekende zoekfunctie van de titels in het gedrang kwam, was voor de meeste lezers geen probleem. De literaire perikooptitels hadden bovendien als voordeel dat de verschillen in kerkelijke traditie van de achterban omzeild werden. Een meer kerkelijke functie van de titels zou er wellicht toe hebben moeten leiden dat de rooms-katholieke uitgave in perikooptitels van de protestantse zou verschillen. De niet-traditionele manier van betitelen in de NBV maakt Nederlandse bijbellezers duidelijk dat er iets te kiezen valt bij het maken van perikooptitels. Ook voor bijbelvertalers in andere werelddelen valt er iets te kiezen. Zij worden daarbij geconfronteerd met specifieke problemen en mogelijkheden in de plaatselijke situatie. Zo moet bijvoorbeeld voorkomen worden dat voorgangers over kopjes gaan preken vanuit de gedachte dat dit bijzonder belangrijke, zelfs cursief gedrukte, bijbelwoorden zijn.

Er valt iets te kiezen

Op basis waarvan maakt een vertaler beslissingen over perikooptitels? Informatie en mogelijkheden worden hem van verschillende kanten aangereikt: de doeltaal geeft informatie over de ideale vorm van een titel of iets dat daarop lijkt, exegese levert informatie over de inhoud van de tekst waar de titel bij geplaatst wordt en plaatselijk gebruikte vertalingen en theologische of mythische traditie zeggen iets over de verwachtingen van lezers. Deze informatie is echter niet genoeg om alle beslissingen te kunnen nemen. Op basis van exegese zijn veel verschillende kopjes te maken. De taal geeft vaak weinig richtlijnen voor de inhoud en de hoeveelheid van de titels en heeft vaak een aantal mogelijkheden voor de vorm. Belangrijke beslissingen betreffen de mate waarin de vertaling wil

voldoen aan verwachtingen van lezers. Met name missionaire vertalingen hebben nogal eens als doel iets te veranderen aan die verwachtingen. Hoewel ze de kaders aangeven waar de vertaler niet buiten mag gaan, kunnen taal, exegese en traditie bij deze beslissingen de doorslag niet geven. Er zal daarom gezocht moeten worden naar een ander criterium. Voor de master *Bible Translation* aan de Vrije Universiteit heb ik een afstudeeronderzoek gedaan over beslissingen rondom perikooptitels.¹ Voor dit onderzoek heb ik een vragenlijst verspreid onder bijbelvertalers die meestal voor Wycliffe, soms voor de United Bible Societies (UBS) en in een enkel geval voor een andere organisatie werkzaam zijn in allerlei delen van de wereld. De helft van de respondenten werkt in Latijns-Amerika, een vijfde in West- en Zuid-Azië en iets minder in Afrika. De rest is afkomstig uit Canada, de Russische Federatie en Europa. Door dit onderzoek heb ik zicht gekregen op de praktijk van de betiteling en de daarbij relevante keuzemomenten en overwegingen. Vervolgens heb ik gekeken hoe een functionalistische benadering behulpzaam kan zijn bij het maken van keuzen. Op dit laatste aspect ga ik nu dieper in.

Functies van titels

De functie van perikooptitels kan een richtlijn zijn voor een consistent titelbeleid. Hierboven zijn al drie functies genoemd: het verduidelijken van de literaire structuur, de zoekfunctie en een traditionele kerkelijke functie. Verschillende functies kunnen gecombineerd worden, maar een vertaler moet zich er bewust van zijn dat dat niet altijd mogelijk is. Een vertaler die met lange perikopen het leesgedrag van de doelgroep wil beïnvloeden, kan in de meeste gevallen geen zoekfunctie meer aan de titels toekennen. Hij zal een andere manier moeten zoeken om de vertaling toegankelijk te maken voor regelmatige gebruikers die een bijbelpassage willen vinden.

Christiane Nord onderzocht de functies van titels in profane literatuur en maakte deze functies vervolgens toegankelijk voor bijbelvertalers.² Op grond van haar onderzoek heb ik een gedetailleerde lijst opgesteld van de functies die perikooptitels kunnen vervullen. De eerste vijf functies in onderstaande opsomming zijn afkomstig uit het onderzoek van Nord en zijn duidelijk herkenbaar in de perikooptitels van respondenten. De laatste vijf functies zijn door mij op grond van mijn onderzoek toegevoegd. De meeste voorbeelden uit onderstaande lijst zijn afkomstig van de respondenten uit mijn onderzoek.

De onderscheidende functie. De met de titel corresponderende tekst wordt door de titel onderscheiden van andere teksten. Zo wordt Jezus' onderricht in Lucas 15 over 'De zorg om wat verloren is' in de NBV door middel van een kopje onderscheiden van Jezus' onderricht over 'Rijkdom

en gerechtigheid' in Lucas 16. Niet elk kopje is onderscheidend, ook al zijn de meeste kopjes zo bedoeld. 'Jesus talks to the man who knows the law' boven het verhaal van de Samaritaan is niet onderscheidend, want Jezus deed dat wel vaker.

De 'phatic' functie. Een titel kan de juiste receptie van de tekst dienen. In ieder geval brengt de titel het eerste contact met de tekst tot stand en dat kan doorslaggevend zijn voor de ontvangst. Soms is deze functie expliciet. Daarbij kan gedacht worden aan de vermelding van het genre, bijvoorbeeld 'De gelijkenis van de Samaritaan'.

De verwijzende functie. Een titel met een verwijzende functie legt een verband met één of meer formele aspecten van de corresponderende tekst. Denk aan de perikooptitel 'Eén ding is nodig' boven het gedeelte waarin Jezus deze woorden letterlijk, in dezelfde taalkundige vorm, uitspreekt. Niet elke titel is in dezelfde mate verwijzend. Vermelding van het thema is minder verwijzend dan gebruik van woorden uit de tekst. Een titel als 'Love to God and God's creature' boven Lucas 10:25 kan niet meer verwijzend worden genoemd.

De expressieve functie. Deze functie geeft uitdrukking aan de houding of emoties van de vertaler ten opzichte van de tekst. Bijvoorbeeld: 'Jesus gives the word about the person belonging to Samaria who *did good* for the person *injured badly*.' De titel heeft een duidelijk herkenbare emotionele lading.

De appellatieve functie doet een beroep op de lezer. Er zijn twee appellatieve functies. De intertextuele samenhang binnen de Schrift kan zichtbaar worden gemaakt of er wordt een verband gelegd met andere teksten of vertalingen, zoals *major language versions*. Ook kan de interpretatie van de lezer met de appellatieve functie worden gestuurd. Er is altijd veel discussie geweest of dit geoorloofd is. 'Closeness to God' boven Johannes 15:1 is een voorbeeld van zo'n titel. Maar ook bijbelwoorden kunnen de interpretatie van de lezer sturen. De titel 'According to your faith will it be done to you' boven Matteüs 9:28 suggereert dat deze woorden de belangrijkste van de passage zijn.

De uitleggende functie. Deze functie verschilt van de appellatief-leidende functie, omdat hier op meer neutrale wijze extra informatie wordt gegeven. Voorbeelden zijn 'About the *non-valued* Samaria man' boven Lucas 10:25 en 'John the Baptist makes the path ready *for Jesus' arrival*' boven Marcus 1:1. Ook als een metafoor veranderd wordt in een vergelijking is dat in zekere mate uitleggend, zoals in de titel 'Jesus is *like a vine-trunk*' boven Johannes 15:1.

Voldoen aan de verwachtingen van de lezers is de eerste van vier sociale functies. Uit de bewoording van de titel is doorgaans niet af te leiden of hij deze functie vervult. Het kan echter een motief zijn voor een bepaalde

keuze. Voor de receptie van de vertaling is het nodig zoveel als mogelijk tegemoet te komen aan de verwachtingen van de lezers.

Vergroten van de leesbaarheid van de tekst. Met name laaggeletterde en minder geoefende lezers worden ermee geholpen als een pagina tekst in kleinere delen wordt gesplitst met samenvattende kopjes.

Verhogen van de aantrekkelijkheid van de tekst. Als een cultuur geen leescultuur heeft, is lezen niet aantrekkelijk. Kopjes kunnen de tekst aantrekkelijker maken. Een respondent suggereerde zelfs kleine koptekeningetjes aan de titels te koppelen, een soort voortzetting van de middeleeuwse miniatuur.

Beïnvloeden van het leesgedrag. Een lezer laat zich bij de hoeveelheid te lezen tekst nogal eens beïnvloeden door de lengte van de perikoop. Sommige vertalers willen de lezers langere perikopen laten lezen, andere kortere en weer andere passen de lengte aan aan het liturgisch gebruik.

Consistentie door middel van een selectie van functies

Eén titel vervult doorgaans meerdere functies tegelijk. Veel vertalers (in de meeste gevallen: groepen vertalers en begeleiders) zoeken naar een bepaalde mate van consistentie in de betiteling van perikopen. Als een vertaler per perikoop intuïtief kiest uit de tien mogelijkheden, is het niet erg waarschijnlijk dat hij die consistentie zal verkrijgen. Een cryptische onderscheidende en verwijzende titel die gevormd is met woorden uit de tekst, kan dan gepaard gaan met een interpretatieve en eveneens cryptische titel als ‘Closeness to God’, maar ook met de uitvoerige expressieve beschrijving ‘Jesus gives the word about the person belonging to Samaria who did good for the person injured badly’. De ene keer kunnen de perikopen kort zijn om de leesbaarheid te vergroten, de andere keer lang om het leesgedrag te beïnvloeden en een volgende keer traditioneel van lengte. Zo ontstaat geen herkenbare stijl voor titels, wat het voor de (ongeoefende) lezer moeilijker maakt om een zinnetje te herkennen als titel.

Een vertaler doet er beter aan om vooraf een beleid uit te zetten. Een belangrijk onderdeel van dat beleid zal een soort prioriteitenlijst van functies moeten zijn. Die prioriteitenlijst moet niet te lang zijn en kan wel enigszins verschillen per genre. Een vertaler kiest bijvoorbeeld voor onderscheidende titels, bij voorkeur uitleggend, maar die ook expressief of verwijzend mogen zijn en die de leesbaarheid moeten vergroten. In de verhalende gedeelten zal hij met deze prioriteitenvolgorde prima uit de voeten kunnen. Bij de psalmen zal hij de expressieve of de verwijzende functie wellicht verder naar voren willen schuiven.

Het is belangrijk om te beseffen dat twee vertalingen eenzelfde

prioriteitenlijst kunnen hebben, maar toch op een geheel andere wijze betitelen. Zo zal een titel die wil voldoen aan de verwachtingen van de lezer er bij elke doelgroep anders uitzien. Expressie heeft in elke taal eigen middelen. Voor een hoog opgeleid publiek wordt de leesbaarheid van de vertaling vergroot als de titels structureren en dus regelmatig lange perikopen onderscheiden. Voor een laaggeletterd publiek wordt de leesbaarheid vergroot door korte eenheden weer te geven. In bijbelvertaalkringen wordt nog steeds veel werk verzet voor het maken van handboeken, met daarin standaardmogelijkheden voor titels. In veel gevallen zal een vertaler vooral gediend zijn met het exegetische deel van deze handboeken, aangevuld met taalkundige en culturele inzichten en met een goed titelbeleid op basis van doordachte keuzes van functies. Het kiezen van een functie schrijft sowieso niet bindend een bepaald soort betiteling voor. Uitleg kan in verschillende mate en op verschillende manieren gegeven worden. Een verwijzende titel kan korter of langer, precies of meer cryptisch zijn. Dit maakt duidelijk dat de categorieën die hierboven onderscheiden zijn een breed scala aan mogelijkheden bevatten. Een vertaler kan in het opstellen van het beleid rond perikooptitels natuurlijk preciezer formuleren welk soort perikooptitels hij maken wil, welke taalkundige vormen hij eraan geven wil, etc. Het gaat erom dat de functie van de titel de vertaler argumenten aanlevert om te kiezen voor een bepaald soort titel.

Functies van titels in dienst van het geheel

De functie van de titels moet zorgvuldig worden gekozen door de vertaler. Ook in dit geval is het niet verstandig om dat te doen op basis van intuïtie alleen. De titels weerspiegelen dan voor een groot deel niet meer dan de voorkeuren van de vertaler. Een goede richtlijn voor het kiezen van functies voor perikooptitels is het karakter en de functie van de vertaling als geheel. Eerst moet een vertaler daarover beslissen. Hij moet de verwachtingen en de mogelijkheden van de doelgroep onderzoeken en vervolgens doordenken wat voor soort vertaling hij wil maken en wat hij daarmee bereiken wil. Dit doel van de vertaling wordt vervolgens ondersteund door de verschillende onderdelen van de vertaling. Beslissingen over onderdelen, zoals perikooptitels, zijn dus altijd dienstbaar aan het doel van het geheel. In een *common language version* worden andere titels gebruikt dan in een literaire vertaling. In mijn onderzoek zijn verschillende soorten vertalingen vertegenwoordigd. Eerste missionaire vertalingen kwamen het meest voor. Dit zijn vertalingen met het doel de bijbel toegankelijk te maken voor een doelgroep die nog niet eerder met de bijbel en het christendom in aanraking is geweest. Vervolgens waren er de kerkbijbels voor het

kerkelijk, liturgisch gebruik. Dit doel wordt vaak gecombineerd met gebruik als gezinsbijbel en schoolbijbel. Een ander soort bijbel is de bijbel met een kerkelijke functie in een missionaire context. Deze soort kan weer onderscheiden worden van een bijbel met een missionair doel, in een omgeving waar christenen wonen. Verder waren er studiebijbels, bijbels voor privégebruik, bijbels met een literair doel en een bijbel voor laaggeletterde lezers bij het onderzoek betrokken. Tamelijk veel vertalingen in het onderzoek hadden een onduidelijk of meervoudig (dat wil zeggen drie- of meerledig) doel. Zulke vertalingen lopen meer risico inconsistent te worden in beslissingen over concrete kwesties, zoals perikooptitels, en zullen in grotere mate de persoonlijke, intuïtieve, voorkeuren van de vertalers weerspiegelen.

Nadat het beleid is uitgezet voor het karakter en het doel van de vertaling, is de volgende stap welke functies van perikooptitels het doel van de vertaling het beste dienen. Zo zal in een kerkbijbel in missionaire context, waar bijbels in de landstaal (zoals Engels, Frans, Spaans en Indonesisch) vaak belangrijk zijn, eerder gekozen worden voor titels die overeenkomst vertonen met deze vertalingen, dan bij een eerste missionaire vertaling. In veel missionaire vertalingen zullen kopjes die de interpretatie van de lezer leiden een belangrijke plaats kunnen hebben, evenals de uitleggende functie en de functies om de leesbaarheid en de aantrekkelijkheid te verhogen. In literaire uitgaven kunnen de onderscheidende functie, de verwijzende functie en het benoemen van het genre belangrijk zijn. Mogelijk kan de functie om het leesgedrag te beïnvloeden hier ook een rol spelen, maar uitleg en appèl zullen niet snel een plaats krijgen.

Goede en foute titels volgens een functionalistische benadering

Zowel in literatuur over perikooptitels als in reacties van respondenten uit het onderzoek valt op hoe vaak normen en voorschriften een rol spelen, hoewel daarbij geen argumentatie gegeven wordt. Ook het nieuwste artikel over perikooptitels in *The Bible Translator* van Clark en Asberg ontkomt daar niet aan.³ Zo wordt vaak opgemerkt dat interpretatie en uitleg niet thuis 'horen' in perikooptitels, dat titels kort 'horen' te zijn, dat perikopen lang 'zouden moeten' zijn, of juist kort. De titel zou het thema 'moeten' weergeven. Een respondent werkte in een taal waarbij titels altijd uit ten minste een aantal zinnen bestaan, terwijl naar haar eigen idee titels kort horen te zijn. Ook zijn er vertalers die zich verontschuldigen, omdat de verwachtingen van de lezers een rol spelen bij het maken van de titels. In hun ogen doet dit afbreuk aan de 'zuiverheid' van de vertaling. Het is niet duidelijk waar deze normen vandaan komen. Veel van deze ideeën zullen voortkomen uit wat de vertaler in zijn eigen bijbel gewend is. Ze

hebben de suggestie gemeen dat perikooptitels in alle soorten vertalingen hetzelfde kunnen zijn.

De keuzemogelijkheden van vertalers worden hierdoor aanzienlijk beperkt, terwijl daarvoor niet altijd een reden is. Een bepaald soort eerste missionaire vertaling, waarbij de vertaling zijn eigen uitlegger moet zijn zonder hulp van een zendeling, behoeft meer uitleg en interpretatie dan een literaire vertaling. Misschien zijn perikooptitels daarvoor wel een zeer geschikte plaats, omdat het alternatief is dat er meer ingegrepen moet worden in de bijbeltekst. En wat zou er verkeerd zijn aan een titel van drie zinnen, als een dergelijke titel zijn functie adequaat vervult?

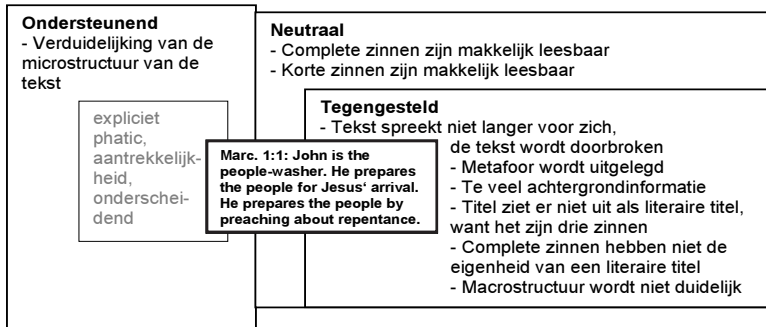
Een titel kan niet absoluut goed of fout zijn. Alleen wanneer een titel zijn loyaliteit aan de tekst verliest of qua vorm geen titel kan zijn in de ontvangende taal, is een titel echt fout. In de overige gevallen gaat het om de functionaliteit van de titel. Deze is verschillend in verschillende soorten vertalingen, zoals hierboven aangegeven is. Daarbij gaat het niet zozeer om goede en foute, maar om betere en minder goede titels. Een betere titel is erg functioneel. Een minder goede titel is weinig functioneel. De beoordeling van een titel wordt nog complexer, doordat een vertaler voor meerdere functies van een titel kiest, die voor een deel gelijktijdig vervuld moeten worden. Een titel kan daardoor op het ene vlak hoog scoren en op het andere lager.

Beoordelingsschema

Hieronder geef ik in schema weer hoe een voorstel voor een titel kan worden beoordeeld. In het midden staat een voorstel voor een titel boven Marcus 1:1. Op de achtergrond staan de beoogde functies. Het titelkader raakt drie gebieden. De functionaliteit van de titel wordt daarin afgemeten aan de effecten. Belangrijk zijn de ondersteunende effecten. Tegengestelde effecten moeten er zo min mogelijk zijn. Een vertaler moet onder ogen zien dat elke titel die hij maken kan doorgaans zijn zwakke punten heeft. Het is belangrijk om te weten wat de zwakke punten van zijn wijze van betitelen zijn, zodat die zwakke punten op andere wijze gecompenseerd kunnen worden. Neutrale effecten doen er niet toe. Het is belangrijk om dit laatste te beseffen, want voor het gevoel van de vertaler kunnen ze er wel toe doen. In de praktijk heeft een neutraal effect echter geen invloed op de receptie van de titel. De eerste figuur is ingevuld voor de beoordeling van de titel voor een eerste missionaire vertaling. De tweede figuur is ingevuld voor dezelfde titel in een literaire vertaling. Vreemd genoeg is er tot nu toe in veel vertalingen weinig te zien van een relatie tussen de soort vertaling die gemaakt wordt en de soort titels die de vertaling bevat. Bij de perikooptitels van de NBV is die relatie wel aanwezig. De gebruiksfuncties van de NBV hebben vanaf het begin een

Figuur 1: Illustratie van een perikooptitel in een eerste missionaire vertaling met daarbij de effecten die de functie van de vertaling als geheel ondersteunen, de neutrale neveneffecten en de onvermijdbare effecten die de functie van de vertaling tegenwerken.

Figuur 2: Dezelfde titel werkt veel minder goed in een vertaling met een literaire functie.

rol gespeeld. De kerkelijke functie van de NBV zorgde voor het besluit dat er perikooptitels zouden komen. In de literaire editie zijn ze onderaan de bladzijde geplaatst. De literaire functie van de vertaling inspireerde een keuze voor een structurerende functie van de titels. Naar ik hoop is in dit artikel duidelijk geworden dat er op veel verschillende manieren naar titels gekeken kan worden. Veel beslissingen kunnen niet alleen op basis van exegese, traditie of taalkundige kenmerken van de doeltaal worden genomen, maar zijn afhankelijk van de functie van de vertaling en van de functie die de titel moet gaan vervullen. Hierop kunnen titels vervolgens ook worden beoordeeld.

Noten

- 1 E.F. van Klinken-Rijneveld, *Perikooptitels in bijbelvertalingen, Een onderzoek naar de bruikbaarheid van het skoposbegrip voor beslissingen over perikooptitels*, (ongepubliceerde scriptie) 2006.

-
- 2 C. Nord, *Unjust Steward or Shrewd Manager? The Role of Pericope Headings in (functional) Bible Translation* (ongepubliceerd) 2005.
 - 3 D.J. Clark and C. Asberg, 'Section Headings: Purposes and Problems' in: *The Bible Translator* (TBT) 57 (2006).

Geraadpleegde literatuur

- K. Barnwell, *Bible Translation: an Introductory Course in Translation Principles*, Dallas 2002³.
- P. Beentjes, 'Opschriften, hoofdletters en andere manipulaties in bijbelvertalingen' in: P.H.M. Welzen, M.C.N. Deckers-Dijs en J.F.M. Smit (red.), *Exegeten aan het werk: vertalen en interpreteren van de bijbel*, Brugge 1998, 77-84.
- D.A. Black, 'Section Headings in Philippians', in: *Notes on Translation* (NOT) 8 (1994), 27-33.
- R.C. Blight, 'Section Headings' in: NOT 75 (1979), 26-31.
- D.J. Clark, 'The Placement of Section Headings: a Neglected Old Testament Discourse Resource' in: TBT 55 (2004), 201-212.
- D.J. Clark and C. Asberg, 'Section Headings: Purposes and Problems' in: TBT 57 (2006), 194-203.
- P. Ellingworth, 'L'Analyse du Discours et l'Emplacement des Sous-titres dans l'Evangile de Matthieu' in: *Le Sycamore* 18 (2006), 54-60.
- E. Fry, 'The Use and Value of Section Headings in Printed Scriptures' in: TBT 34 (1983), 235-239.
- J.A. Loewen, 'A New Look at Section Headings in West African Translations' in: TBT 36 (1985), 237-241.
- C. Nord, *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*, Tübingen 1993.
- C. Nord, 'Text-Functions in Translation. Titles and Headings as a Case in Point' in: *Target* 7 (1995), 261-284.
- C. Nord, *Unjust Steward or Shrewd Manager? The Role of Pericope Headings in (functional) Bible Translation*, (ongepubliceerd) 2005.
- W. Ott, 'Section Titles in Printed Scripture' in: NOT 4 (1990), 34-49.
- W.A. Smalley, 'Preparation and Translation of Section Headings' in: TBT 19 (1968), 149-158.
- E. Wendland, 'On Preparing a Reader-friendly Format, With Emphasis on Section Headings' in: NOT 7/3 (1993), 13-27.

E.F. van Klinken-Rijneveld MA studeerde af in Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Titelpagina Statenvertaling, 1637.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Statenvertaling

Anne Jaap van den Berg en Boukje Thijs

Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft de beschikking over een bibliotheek, waarin een ruime collectie bijbels opgenomen is. Deze collectie⁷⁷ bestaat uit bijbels in het Nederlands en in verschillende andere talen. Prioriteit in de collectievorming hebben de Nederlandstalige bijbels. De collectie bevat ook een behoorlijke hoeveelheid prentbijbels en geïllustreerde bijbels. Wat betreft de niet-Nederlandse talen zijn de voornaamste edities van de Europese landen en verschillende uitgaven uit andere werelddelen voorhanden, waaronder een grote verzameling Indonesische uitgaven. In deze rubriek zal telkens een interessante bijbeluitgave uit de bibliotheek besproken worden. Dat kan een bijzondere oude bijbel zijn, een prentbijbel of een meer moderne bijbel die speciale toelichting verdient. De bijbeluitgave die nu in deze rubriek aan de orde komt, is de *Statenvertaling*.

De Deux-Aesbijbel was rond 1600 al veertig jaar bij de gereformeerden in de Nederlanden in gebruik en genoot aanzien. Deze bijbel was echter alleen wat betreft het Nieuwe Testament uit de oorspronkelijke talen vertaald en inmiddels kende men in de ons omringende landen diverse vertalingen direct uit de grondtekst. In Duitsland was na Luther een gereformeerde vertaling verschenen van Johann Piscator en in Engeland zag in 1611 de *King James Bible* (ook wel *Authorized Version* genoemd – op last van de koning vertaald) het licht. Ook in Nederland groeide het verlangen naar een nieuwe bijbelvertaling rechtstreeks uit de grondtekst.

Aan het eind van de zestiende eeuw werd steeds vaker op nationale en provinciale synodes gevraagd om een nieuwe bijbelvertaling. In 1594 kreeg Marnix van Sint-Aldegonde opdracht hieraan te beginnen. De Staten-Generaal verschaften de financiële middelen. Na zijn dood in 1598 werden verschillende pogingen ondernomen zijn werk voort te zetten,

echter zonder het beoogde resultaat. Langzamerhand groeide het besef dat deze onderneming geen éénmanstaak was: een team van vertalers zou dit moeten doen. Wegens de kerkelijke twisten over de predestinatieleer, die tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) hun hoogtepunt hadden, was een dergelijk vertaalproject niet mogelijk. Nadat prins Maurits in 1618 het pleit beslecht had, gaven de Staten-Generaal toestemming tot het houden van een nationale synode – de eerste sinds 1586 – die in 1618 en 1619 te Dordrecht gehouden werd. Daar was de gehele gereformeerde oecumene verzameld. Er waren vertegenwoordigers uit Engeland, Schotland, Genève, Basel, Zürich en een aantal Duitse steden. De Fransen waren ook uitgenodigd, maar zij hadden geen toestemming gekregen van hun koning.

Op de Dordtse synode kwam de nieuwe bijbelvertaling aan de orde. De vraag was natuurlijk waarom men een nieuwe vertaling wilde. Hiervoor werd een aantal redenen genoemd. In de eerste plaats wilde men per se een vertaling uit de grondtekst. Er speelde ook het element van prestige mee: in het buitenland waren uitstekende vertalingen uit de grondtekst en in ons land was er slechts één vertaling uit de grondtekst, die bovendien wat betreft het Oude Testament terugging op een vertaling van Luthers bijbel. Niet alleen wilde men niet bij het buitenland achterblijven, ook werden er grote bezwaren tegen de bestaande vertaling ingebracht. Uit respect voor Luther werd dit niet direct uitgesproken, maar duidelijk was wel dat zijn vertaling gebrekkig gevonden werd. Eigenlijk beoogde men een vertaling die, in tegenstelling tot Luthers bijbel, het spreken van God zo dicht mogelijk zou benaderen. Niet dat men van mening was dat God Hebreeuws of Grieks zou hebben gesproken, maar wel dat er een nauw verband bestaat tussen de bijbeltaal en de inhoud ervan. De vertaalmethode van Luther werd dus volledig afgewezen. Daarnaast wenste men in de nog jonge staat één bijbelvertaling, niet alleen om zich erop te beroepen in de strijd tegen rooms-katholieken, maar ook om de predikanten die vaak nog onbekend waren met de grondtalen van dienst te zijn. Een ander argument was dat door de kerkelijke strijd de eenheid van de kerk in gevaar was gekomen en daarmee ook de eenheid van de staat – dat ging in die tijd samen. Er moest niet alleen staatkundige eenheid komen, ook eenheid in belijdenis en in theologie. Bij het streven naar een confessionele eenheid achtte men één bijbelvertaling, gepaard aan één uitleg van deze bijbel nodig.

De synode zag de noodzaak van een nieuwe vertaling in en zo kon men aan de slag. Eerst moesten afspraken gemaakt worden over hoe men te werk zou gaan.

Vertaalafspraken

Men zou uitgaan van de grondteksten en gebruik maken van de beste vertalingen, commentaren en woordenboeken die voorhanden waren. Ook diende men zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst aan te sluiten; de manier van spreken in het Hebreeuws en Grieks moest, voor zover het Nederlands dit toeliet, behouden blijven. Het kenmerkende hebraïserende taaleigen van de *Statenvertaling* is het gevolg hiervan. In aantekeningen moest, wanneer het karakter van de vertaling een bepaalde weergave niet toestond, een verklaring gegeven worden. Al deze en andere verklarende toevoegingen, eveneens zo kenmerkend voor deze vertaling, moesten duidelijk onderscheiden van de tekst, bij voorkeur in een ander lettertype, in de marge geplaatst worden. Bij de bewerking van deze kanttekeningen diende men zich te houden aan korte verklaringen van moeilijke passages of woorden; dogmatische toevoegingen dienden achterwege te blijven – wat overigens niet altijd lukte. Boven elk hoofdstuk en ieder bijbelboek zou een korte inleiding geplaatst worden.

Over een aantal punten bleek tijdens de synode verschil in opvatting. Door een afgevaardigde was ter sprake gebracht dat de godsnaam JHWH een eigenaam was en dus onvertaald moest blijven. Hierover ontspan zich een discussie. In eerdere Latijnse vertalingen was de godsnaam weergegeven met Jehova, maar men wist dat de klinkers in het Hebreeuwse woord onzeker waren, omdat de joden altijd uit eerbied omschrijvingen hadden gebruikt. Ten slotte werd door de voorzitter van de synode, de predikant Johannes Bogerman, voorgesteld de naam te vertalen met HEERE, een weergave die al bekend was uit de Deux-Aesbijbel, zij het dat daar de naam niet in hoofdletters werd geschreven. Een ander punt van discussie was of voor de aanspreekvorm van God het voornaamwoord ‘du’ gebruikt zou worden. Dit in navolging van Marnix, die had geprobeerd deze verouderde vorm nieuw leven in te blazen. Omdat echter in het Nederlands dit woord alleen in neerbuigende zin gebruikt werd en verder in het taalgebruik geheel vervangen was door ‘ghij’, besloot men daaraan de voorkeur te geven. De vraag of de apocriefen opgenomen moesten worden was ook een geschilpunt. Sommigen beklemtoonden dat het menselijke geschriften waren, vol met fabels en verzinsels, die bovendien door de rooms-katholieke kerk op één lijn gesteld waren met de canonieke boeken. Anderen erkenden dat zij inderdaad niet behoorden tot de heilige Schrift, maar zij zagen wel een zeker nut in opneming van deze boeken. Bovendien waren ze opgenomen in de meeste buitenlandse vertalingen. Uiteindelijk werd met een nipte meerderheid van stemmen besloten ze toch op te nemen, echter niet tussen het Oude en het Nieuwe Testament,

Het eerste Boeck
M O S I S,
grammatic
G E N E S I S.

Inhoud des Boecks.

Dit eerste Boeck... (Introductory text in Dutch describing the content of the book, mentioning the creation of the world and the genealogy of the patriarchs.)

... (Continuation of the introductory text, detailing the structure of the book and the author's intent.)

... (Small text block on the left side of the page, likely a marginal note or a small section header.)

... (Text block in the middle-left section, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block on the left side, below the illustration.)

... (Text block in the middle-left section, below the illustration.)

... (Text block in the middle-right section, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block in the middle-right section, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block in the middle-right section, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block on the right side, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block on the right side, possibly a chapter heading or a specific verse.)

... (Text block on the right side, possibly a chapter heading or a specific verse.)

Statenvertaling, Genesis I. Duidelijk komt de opbouw van een boek naar voren: eerst de inleiding, vervolgens de tekst met daaromheen de kanttekeningen.

Foto: NBG/Sandra Haverman

maar helemaal achterin, als een aanhangsel. Er moest een afzonderlijk titelblad komen en in de voorrede – de ‘Waerschouwinge’ – zouden de lezers gewaarschuwd worden voor de dwalingen die erin stonden. Daarnaast moesten de apocriefe boeken zich onderscheiden door een aparte paginering en een ander lettertype en er zouden geen aantekeningen bij de tekst geplaatst worden. In feite was de beslissing de apocriefen wel op te nemen een concessie aan de buitenlandse afgevaardigden, die ze immers ook in hun vertalingen hadden opgenomen. Met name de Engelsen hadden, op last van hun koning Jacobus I, sterke druk uitgeoefend. In die tijd, toen kerk en staat zeer nauw verweven waren, begreep men natuurlijk zeer goed dat men de machtigste protestant – en dat was op dat moment de Engelse koning – moeilijk voor het hoofd kon stoten.

Na deze inleidende besprekingen kon een team van vertalers aangesteld worden. Er werden zes predikanten benoemd, met ieder een plaatsvervanger. Uit elke provincie werden twee revisoren aangewezen. Hiermee wilde men het nationale karakter van deze vertaling tot uitdrukking brengen. Alleen Drenthe kreeg vrijstelling omdat daar niet genoeg predikanten waren die daartoe voldoende toegerust waren. Uiteindelijk kon men in 1626 beginnen met het eigenlijke vertaalwerk. De vertalers hadden zich te Leiden gevestigd en voor overleg kwam men bijeen in het huis van Bogerman. Het werk van vertaling en revisie kwam in 1635 gereed; toen konden de drukkers aan de slag. De verschijning liet echter nog op zich wachten door onenigheid over het ‘Woord vooraf’. Bogerman wilde een kort woord tot de Staten-Generaal richten en een langere uiteenzetting gericht tot de kerk opnemen. Met dat laatste waren de wereldlijke autoriteiten het niet eens. Omdat zij de onderneming betaald hadden – er was een bedrag van 75.000 gulden in geïnvesteerd, een voor die tijd gigantische som – meenden zij dat zij als opdrachtgevers vermeld moesten worden, zowel in de titel als in het ‘Woord vooraf’. Zonder hun steun zou immers dit project nooit geslaagd zijn. Bovendien moest elk exemplaar geautoriseerd worden. Dit gebeurde uiteindelijk, en in september 1637 werd deze bijbel plechtig aan de Staten-Generaal aangeboden. Het was nu voor het eerst dat er in het Nederlands een hele vertaling verscheen direct uit de grondtalen en dat stemde tot grote vreugde. Nu kon men voor het eerst in zijn eigen taal ‘God horen spreken’ en de overheid waarborgde de vrije lezing hiervan.

Taal

De vertalers lijken de opdracht van de synode om een getrouwe vertaling te maken niet eenvoudig te hebben gevonden. Uit ontzag voor het Hebreeuws en het Grieks hebben zij welbewust gekozen voor trouw aan

Statenvertaling, Acte van autorisatie ondertekend door Barent Langenes.

Foto: NBG/Sandra Haverman

de oorspronkelijke tekst. Zij wilden de heiligheid van de oorspronkelijke tekst niet opofferen aan verstaanbaarheid in het Nederlands. De vertaling is daarom vaak zeer letterlijk en er komen vele hebraïsmen in voor. Opvallend zijn uitdrukkingen als ‘wegen der duisternis’, ‘en God zag het licht, dat het goed was’, ‘ijdelheid der ijdelheden’, ‘een droom dromen’ en ‘de dood sterven’. De vertaling is onder meer door dit soort uitdrukkingen voor velen soms moeilijk te begrijpen, maar toch geeft dit taalgebruik er wel een eigen kleur en een zekere charme aan. Vaak wordt verondersteld dat de *Statenvertaling* een nieuw Nederlands geschapen heeft, maar dat is een misvatting. De vertalers sloten zich aan bij het in die tijd gangbare, zich geleidelijk vormende Nederlands, al heeft men ook modernisering aangebracht. Hoewel de *Statenvertaling* geen nieuw Nederlands geschapen heeft, zijn allerlei uitdrukkingen daaruit wel in het Nederlands opgenomen. Weinig mensen zullen erbij stilstaan dat veel gebruikte uitdrukkingen, zoals ‘een doorn in het oog’, ‘als een dief in de nacht’, ‘de dood in de pot’, ‘in het duister tasten’, ‘iemand op handen dragen’, ‘een lust voor het oog’ en ‘de inwendige mens’ mede door de *Statenvertaling* ingeburgerd zijn in het Nederlands.

Kanttekeningen

Zeer opvallend in de *Statenvertaling* zijn de vele en uitvoerige kanttekeningen, die niet alleen veel exegetische notities bevatten, maar zo nu en dan ook een dogmatisch karakter hebben. Uit nader onderzoek blijkt dat de vertalers een groot aantal bronnen gebruikt hebben, waaronder niet alleen vele tekstuitgaven, grammatica's, commentaren en vertalingen, maar eveneens rabbijnse commentaren, die ook van invloed zijn geweest op de vertaling. Soms wekt een kanttekening de indruk, dat men zich bij het vertalen verplaatst heeft in het Nederland van de zeventiende eeuw. Een voorbeeld hiervan is Jozua 2:7 waar staat: 'Die mannen nu jaegdense na op den wech der Jordane, tot aen de veyren'. In de kanttekening hierbij staat: "t veyr ofte veyren, daermen over de Jordane plecht te varen'. Hoewel de Engelse, Franse en Duitse vertalingen hier juist vertaald hadden 'doorwaadbare plaatsen' vond men het zo normaal dat je een rivier per veerboot overstak, dat ook de verspieters van Jozua hiervan gebruik gemaakt moesten hebben. Ook geven kanttekeningen soms geheel andere dan tekstkritische informatie, zoals de kanttekening bij de passage over de wonderboom uit Jona 4:6:

Hebr. Kikajon. Van dit gewas is seer verscheyden gevoelen. de voorneemste uytleggers houden het nu voor den wonder-boom, anders genaemt, mollenkruyt, ofte kruysboom, die in Egypten veel plach te wassen, ende bekent te zijn, met den name KIKI. dit wast seer haestichlick ende hooger op als de lengte van een man, met groote breede bladeren, zijnde van verkoelende aert. Siet het kruijtboek van *Dodoneus*.

Hier wordt niet alleen uitvoerig bij het fenomeen stilgestaan, er wordt ook verwezen naar het destijds zeer bekende kruidenboek van de zestiende-eeuwse botanicus Rembertus Dodonaeus.

Ook mogelijke relaties met de klassieke mythologie worden in de kanttekeningen uitgelegd. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de kanttekeningen bij 1 Koningen 15:13 waar gesproken wordt over een afgod in een bos:

Het Hebr. woort beteekent **bevinge der leden, ende vreesse des herten**. Soo wort desen Afgodt genaemt, omdat hy door de grouwsaemheyt sijnes gelaets ende schandelicke afgoderye de menschen beyde nae ziele ende lijf verschrickte, ende sy hem met beyderley schrick dienden. Eenige houden hem voor den Afgodt by den heidenen genaemt **Priapus**, anderen voor **Pan**. Siet hiervan oock 2 Chron. 15.16.

Herziening

De eerste druk van de *Statenvertaling* verscheen in 1637 bij Paulus Aertsz van Ravensteyn te Leiden, die hiervoor een privilege had van vijftien jaar. In andere steden, Amsterdam voorop, werd deze editie spoedig illegaal nagedrukt. De plaatselijke overheden lieten dit toe, want dat was goed voor de economie. Protesten hiertegen van de Staten-Generaal haalden weinig uit.

Vrij snel na het verschijnen van de *Statenbijbel* werd duidelijk dat de eerste druk een groot aantal fouten en slordigheden bevatte. Deze werden bijeengebracht en in 1655 verscheen een register met drukfouten, dat gebruikt werd bij de officiële gereviseerde editie van 1657.

Er werden daarna steeds weer fouten gevonden, maar de kerk verbood het die te verbeteren. Men kende slechts officieel gezag toe aan de uitgave van 1657 en men wilde verhinderen dat er andere uitgaven zouden komen. Dat zou maar onrust veroorzaken. Geheel in lijn hiermee vallen de bedenkingen op die de kerk had tegen vertalingen van niet-rechtzinnige theologen. Een vertaling van het Nieuwe Testament met korte aantekeningen van de Rotterdamse remonstrantse predikant Christiaan Hartsoeker, in 1680 te Amsterdam uitgegeven, werd door de synode beoordeeld als zeer ‘verkeert, periculeus ende schadelick’ en men deed een beroep op Amsterdam een herdruk tegen te houden. Een zwaarder lot trof de opzienbarende vertaling van het Nieuwe Testament in 1701 van de doopsgezinde Carel Catz. Grote woede bij de Amsterdamse kerkeraad wekte de weergave van Matteüs 27:46b dat hij met een beroep op het Syrisch vertaald had als ‘mijn God, mijn God, hoe hebt gij mij zo zeer *verheerlijkt*’ (cursivering van ons). De uitgave werd daarop door het stadsbestuur verboden; de overgebleven exemplaren werden bij de drukker opgehaald en verbrand.

De nieuwe *Statenvertaling* werd niet meteen op grote schaal aangeschaft. In het algemeen was men gehecht aan de Deux-Aesbijbel, die ook herinneringen oproep aan onderdrukking en verzet. Was Gods woord daarin soms op een foute wijze weergegeven? De invoering van de *Statenvertaling* gebeurde dan ook geleidelijk. In Amsterdam werd in eerste instantie de invoering nog verboden, omdat men eerst de eigen drukkers gelegenheid wilde geven tot het drukken van deze bijbels. Als eerste werd de nieuwe vertaling in de kerken ingevoerd, een proces dat voltooid werd in de jaren veertig. Het duurde wat langer voordat ze de gezinnen bereikt had. Dit was niet alleen uit gehechtheid aan de oude bijbel, maar de nieuwe bijbels waren ook vrij duur. Een foliant kostte in 1660 bijna honderd gulden, een zeer hoog bedrag in die tijd. Al naar gelang het budget van de kopers werden de bijbels eenvoudig, met een in

leer gebonden kartonnen omslag, of zeer fraai geleverd. Dat kon men zelf bepalen. Een koper die veel te besteden had, liet kaarten en prenten invoegen. Het boek werd vaak gebonden in een met leer bewerkt houten omslag, waaraan sloten en koperwerk op de hoeken waren bevestigd. Spoedig verschenen er ook kleinere en goedkopere uitvoeringen, zonder kanttekeningen.

Na 1637 werden geen oude gereformeerde bijbels meer uitgegeven. Vanaf ongeveer 1650 was de *Statenvertaling* vrij algemeen in gebruik in de gezinnen, waarmee het proces van invoering dus ongeveer vijftien jaar geduurd heeft. De nieuwe bijbel kreeg spoedig een groot gezag, zo groot zelfs dat hij voor sommigen vrijwel identiek was met 'het Woord van God'. Het was het enige boek dat in alle gewesten in kerk, school en huisgezin gelezen en herlezen werd. Daardoor beïnvloedde deze vertaling in de eerste plaats de kanseltaal, en op den duur ook de schrijftaal en stijl. Sinds 1637 zijn vele uiteenlopende uitgaven verschenen, waarvan sommige zeer fraai versierd zijn met (soms ingekleurde) kaarten en prenten. Grote bekendheid verwierven de uitgaven van Ravensteyn, Elzevier – een fraaie uitgave met de moderne Latijnse letter – Keur en van de Bijbelcompagnie.

Ondanks nieuwe vertalingen bleef de *Statenvertaling* de meest gelezen bijbel, zowel in de kerk als thuis. Pas in de twintigste eeuw, met het verschijnen van de *NBG-vertaling 1951*, werd de *Statenvertaling* in vrijwel alle protestantse kerken en gezinnen vervangen.

Geraadpleegde literatuur

- A.J. van den Berg, *Vertaald verleden. Beknopte geschiedenis van bijbelvertalen in Nederland*, Heerenveen 2006.
- F.G.M. Broeyer, 'Het enthousiaste welkom voor de *Statenvertaling*' in: *Met Andere Woorden* 23/4 (december 2004), 35-42.
- C.C. de Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, bewerkt door F.G.M. Broeyer, Haarlem-Brussel 1993.
- C.C. de Bruin, 'De bijbelvertaling' in: Wv. van 't Spijker e.a., *De Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*, Houten 1987.
- N. van der Sijs, *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*, Den Haag 2004.
- C.M.L. Verdegaal, *De Statenbijbel en de rabbijnen. Een onderzoek naar de betekenis van de rabbijnse traditie voor de vertaling van het boek Job*, Tilburg 1998.

Dr. A.J. van den Berg is hoofd bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap; dr. B. Thijs is als neerlandicus/uitgeefcoördinator verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Predestinatie in Handelingen?

Handelingen 13:48

D. Holwerda

‘... en allen die voor het eeuwige leven bestemd waren aanvaardden het geloof.’

De tekst boven dit artikel is Handelingen 13:48b zoals vertaald in De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV). Andere vertalingen bieden een vergelijkbare weergave van dit versdeel, zoals de NBG-vertaling 1951 (NBG-51): ‘... en allen die bestemd waren ten eeuwigen leven, kwamen tot geloof.’ De tekst van Handelingen 13:48 is dogmatisch geladen. Men meent erin te lezen, dat slechts zij die door God van eeuwigheid daartoe bestemd zijn, tot geloof kunnen komen en de zaligheid beërven. Tot staving van die leer vindt men deze tekst aangehaald aan het slot van paragraaf 10 van het eerste hoofdstuk van de Dordtse Leerregels. Een filoloog mag zich echter door een gevestigde dogmatische interpretatie niet laten weerhouden, die tekst nog eens fris te benaderen.

Betekenis en gebruik van het hier voorkomende werkwoord

Het werkwoord hier in geding (Grieks *tattoo*), komt veelvuldig voor. De grondbetekenis is ‘stellen, plaatsen’. Voor zover het met mensen als object wordt gebruikt, betekent het o.a. het ‘aanstellen’ van een functionaris en het ‘opstellen’ van troepen.

Vanuit die grondbetekenis ontwikkelt zich nu echter een gebruik dat men bij de exegese van onze tekst kennelijk over het hoofd heeft gezien. Men vindt namelijk in de Griekse literatuur nogal eens de verbinding ‘zichzelf stellen’. Dit kan dan bijvoorbeeld betekenen: zich achter iemand scharen, diens zijde kiezen.

Daarbij verdient verder nog de aandacht dat dit reflexieve behalve in de actieve vorm *heauton tattein* (‘zichzelf stellen’) ook in de passieve vorm *tattesthai* (‘gesteld worden’) kan worden uitgedrukt. Zo waarschuwt bij Dionysius van Halicarnassus (*Antiquitates Romanae* 8 47.4) iemand zijn

moeder: u moet niet ‘door aan de kant te staan (*tetagmenên*) van hen die mij en uzelf het meest vijandig zijn, degenen die u het naast zijn als vijanden beschouwen.’ Dat zij *zichzelf* daar geplaatst heeft, blijkt uit het vervolg (47.5), waar hij zegt: ‘maar als u *zichzelf* voortaan aan mijn zijde *zult plaatsen* (*seautên taxeis*) (...) dan zal ik alles hebben wat een mens maar begeren kan.’

In diezelfde, dat is reflexieve, zin is de frase *pros tèn toon Lakedaimonioon* (...) *xummachian etachthêsan* in Thucydides, *Historiae* 3 86.2 te verstaan: ‘(...) die zich bij het bondgenootschap van de Lacedaemoniërs *hadden aangesloten*.’ (In het lexicon van Liddell-Scott-Jones vertaalt men terecht: ‘to join it’.)¹

Verdere ontwikkeling

Op dit punt is de betekenisontwikkeling van deze woordverbinding niet stil blijven staan. Men vindt *tattein heauton eis* (of *pros* of *epi*) *ti*, dat is letterlijk ‘zich tot iets stellen’ ook gebruikt in de zin van kiezen voor een bepaald beroep, en dan ook zich daarop instellen, dat wil zeggen zich daarop toelagen.

In het vijftiende hoofdstuk van Plutarchus’ verhandeling *Over de broederliefde* (486a) wordt betoogd hoe goed het is, als de ene broer de ander niet naar de kroon steekt, maar met deze probeert samen te werken, al moet hij dan met een lagere positie genoegen nemen. Als voorbeelden van deze juiste houding worden genoemd Craterus en Perilaüs. Beiden hadden hun broer (respectievelijk Antigonus en Casander) de koninklijke waardigheid niet betwist, maar *epi to stratêgein kai oikourein etatton heautous*, dat wil zeggen ze *richtten zich op* (zetten zich in voor) legerleiding en bewaking.

In zijn *Voorschriften betreffende het staatsmanschap* 15 (812-813) noemt Plutarchus nóg een voorbeeld van zo’n bescheiden opstelling: een zekere Eubulus ambieerde, ondanks het grote aanzien dat hij genoot en de grote invloed die hij had, geen hoge positie, maar bezorgde de staat een goed nationaal inkomen *epi ta chrêmata taxas heauton*, dat wil zeggen door zich aan de financiën te wijden.

Een opvallende parallel hiervan vinden we in Xenophons *Agésilaiüs* 2 25. Toen deze Agésilaiüs te oud was geworden om hetzij bij de infanterie hetzij bij de cavalerie een veldtocht mee te maken, zag hij dat de staat te weinig geld in kas had, om een bondgenoot te kunnen krijgen, en *epi to porizein tauta heauton etaxen*, dat wil zeggen zette hij zich ervoor in, dat geld bij elkaar te krijgen.

Uit de laatste voorbeelden wordt duidelijk, dat datgene *waarop men zich toelegt* niet eens een beroep hoeft te zijn. Het kan ook gaan om een bepaald *aandachtspunt*. Zo lezen we bij Xenophon, *Memorabilia* 2 4.6:

‘De goede vriend *stelt zich in op* (Grieks *heauton tattei pros*) alles wat zijn vriend te kort komt’, dat wil zeggen hij richt zijn aandacht op diens behoefte, spant zich in om daarin te voorzien.

In die zin nu komen we de bewuste verbinding ook tegen in het Nieuwe Testament, en wel in 1 Korintiërs 16:15, waar wordt gezegd over Stefanus en zijn huisgenoten ‘dat ze zich in dienst van de heiligen hebben gesteld (*tetaxan heautous eis*)’ (NBV). Anders gezegd: ze hebben zich erop toegelegd hun medegemeenteleden te dienen.²

Het verband van Handelingen 13:48

Welnu, als we in Handelingen 13 het *tetagemenoi* eens in die reflexieve zin zouden opvatten, juist zoals het *tetagemenên* in de boven aangehaalde passage in Dionysius van Halicarnassus is gebezigd, zou de vertaling luiden: ‘allen *die zich hadden toegelegd op* het eeuwige leven aanvaardden het geloof.’

Tot onze verrassing zien we, hoe juist deze betekenis door het tekstverband wordt aanbevolen.³ Paulus heeft immers vlak daarvoor tegen de *Joden* gezegd, dat zij, gezien hun afwijzing van Gods boodschap, het eeuwige leven blijkbaar niet op prijs stelden (Handelingen 13:46). En nu krijgen we in vers 48 de tegenhanger: onder de *heidenen* zijn er die juist *uit zijn op dat eeuwige leven!* En als zij Paulus’ boodschap horen, beseffen ze: daar hebben we wat we zochten, waar we ons op richtten; en ze komen tot geloof.⁴

Zulke heidenen *beantwoorden aan Gods bedoeling*. Straks in Athene zal Paulus zeggen: het was Gods bedoeling dat de volken, die hij verspreid over de aarde deed wonen, ‘God zouden zoeken, of ze Hem te pakken konden krijgen en vinden’ (Handelingen 17:27, NBG-51). Ze moesten – zo wilde God – proberen *God te leren kennen*. En wat is dat anders dan het *eeuwige leven* zoeken? Zegt Jezus niet: ‘Het eeuwige leven, dat is dat zij u kennen, de enige ware God, en hem die u gezond hebt, Jezus Christus’ (Johannes 17:3, NBV)? Cornelius was een heiden van dit type (Handelingen 10:1-2). Van hem stelt Petrus dan ook vast: ‘*in ieder volk* staat wie Hem vreest en het recht betracht, God aan’ (Handelingen 10:35, NBG-51).⁵ En dat is exact wat Paulus schrijft in Romeinen 2: ‘Aan wie het goede doet en daarin volhardt, aan wie glorie, eer en onsterfelijkheid zoekt, schenkt hij het eeuwige leven. (...) de Joden in de eerste plaats, maar ook de andere volken’ (Rom. 2:7-10, NBV).

God hoeft slechts een eind te maken aan hun *onwetendheid* (Handelingen 17:30) en hun Jezus Christus voor te houden. Dan vinden ze in hem het eeuwige leven, waar ze op uit waren.

Noten

- 1 Voorbeelden van een zo gebezigd passivum vindt men in het Nieuwe Testament onder meer in Handelingen 8:29 *kollêthêti* ('voeg u bij') en in Handelingen 4:27 *sunêchthêsan* ('sloten zich aaneen'). Zie verder A.T. Robertson, *A Grammar of the Greek New Testament in the light of historical research*⁴, Nashville 1923, 333 (e).
- 2 Deze uitdrukking heeft parallellen bij Plato, *Respublica* 2 371c en *Politicus* 289e.
- 3 Hoe ook in het Nederlands het verleden deelwoord 'gesteld' een vergelijkbare wending heeft genomen, zien we in de uitdrukking 'op iets gesteld zijn'. Hoe *passief* dat 'gesteld zijn' er formeel ook uit mag zien, hier is geen sprake van een *positie waarin een ander* je heeft gebracht. Nee, je hebt zelf een bepaalde instelling aangenomen ten aanzien van iets.
- 4 Dat heidenen tot geloof komen, waar Israëlieten Jezus afwijzen, begint zich al tijdens Jezus' verblijf op aarde af te tekenen, zie bijvoorbeeld Matteüs 8:10-12.
- 5 Vergelijk ook Maleachi 1:11.

Dr. D. Holwerda is emeritus hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Jij moet sterker zijn

Een literaire lezing van het verhaal van Kain en Abel

(Genesis 4:1-16)

Gerda van de Haar

‘Thou shalt not ... speak with such as read the Bible for its prose’, dichte W.H. Auden (1907-1973).¹ Wie de Bijbel om louter kunstzinnige redenen leest, doet iets wat niet deugt, suggereert Auden. Lezen voor het ‘prose’ is je onttrekken aan de bedoeling van de tekst, is de teneur van zijn dichtregel. Het is een ironische regel, maar zelfs dan is een kanttekening op haar plaats. Zou de bijbeltekst niet gebaat kunnen zijn bij kunstzinnige lezing? Als vorm en inhoud één zijn, wat een wezenskenmerk is van literatuur, dan brengt aandacht voor de vorm de lezer vermoedelijk dichter bij de inhoud.

De vooronderstelling is dan wel dat een substantieel aantal bijbelse teksten inderdaad zo’n literaire eenheid van vorm en inhoud vertoont. Onder invloed van algemene en Hebreeuwse literatuurwetenschap is er sinds het einde van de twintigste eeuw in de bijbelwetenschappen een toenemende aandacht voor de verhaalkunst en dichtkunst in zowel het Oude als het Nieuwe Testament. De kracht van de Genesisverhalen of van de verhalen rond David en de complexiteit en verfijning van de Passieverhalen kunnen bestudeerd worden met methoden die ontwikkeld zijn in de seculiere literatuurwetenschap, schrijven Robert Alter en Frank Kermode in hun inleiding op *The Literary Guide to the Bible*, verschenen in 1987.² De beste manier om toegang te krijgen tot de inhoud of zeggingskracht van een tekst is volop aandacht schenken aan de vorm ervan, zegt Wim Weren in zijn ten geleide bij het Nederlandstalige handboek *De bijbel literair*.³ Zijn mederedacteur Jan Fokkelman, die ook intensief meewerkte aan *The Literary Guide* van Alter en Kermode, voegt daaraan toe: ‘De betekenis van de woorden en de zinnen wordt niet in de eerste plaats door het woordenboek bepaald – zo werkt een creatieve schrijver al evenmin – maar door hun onderlinge verband; het is een

netwerk van samenhangen, waarvoor de oude regel geldt: het geheel is meer dan de som der delen'.⁴ Als producten van een nauwkeurige vormwil, schreef dezelfde hebraïcus Fokkelman in zijn *Vertelkunst in de bijbel*, zijn de bijbelse teksten zo gemaakt dat ze voor zichzelf kunnen spreken mits er een adequate, goed luisterende lezer is.⁵

Deze benadering van de Bijbel noem ik literair bijbellezen. Deze manier van lezen vraagt van de lezer, onafhankelijk van diens scholing, aandacht voor de opbouw van de tekst, het taalgebruik en andere middelen van vertel- en dichtkunst, zoals het vertelperspectief of het gebruik van contrasten, tegenstellingen en overgangen. Ieder die van lezen houdt kan zich zulk literair bijbellezen tot op zeker niveau eigen maken en iemand die ooit op de middelbare school het verschil tussen verteltijd en vertelde tijd zinvol heeft leren hanteren heeft er al een solide basis voor. Het gaat bij dit lezen om vragen als: welk personage krijgt wanneer en hoe lang het woord? Wat zou de verteller, zoals je die leert kennen uit de tekst, bij zijn lezer of hoorder willen bereiken? En, bij poëzie: hoe eenduidig zijn de parallellen? Verschuift misschien subtiel de betekenis?

Uiteindelijk gaat het om goed lezen of nauwkeurig luisteren. Het instrumentarium voor de analyse van vertel- en dichtkunst is slechts een hulpmiddel om over de leeservaring te kunnen praten. Stijlfiguren doen hun werk ook zonder dat ze een officiële naam krijgen. Herkenning ervan in enige vorm is uiteraard wel noodzakelijk voor een goede toegang tot de tekst. Een antenne voor woordkunst komt goed van pas bij het lezen van de Bijbel.

Iemand die het Hebreeuws beheerst, en het Grieks van Nieuwe Testament en *Septuaginta*, is sterk in het voordeel bij literair bijbellezen. Veel bijbellezers moeten het echter zonder doen, en ik behoor tot die groep. Ik ben opgeleid in de (Nederlandse) literatuurwetenschap en bij 'literair bijbellezen' beperk ik mij noodgedwongen tot vertalingen.⁶ Hoe ik daarbij, lezend en schrijvend, put uit die vertalingen, laat ik hier beknopt zien aan de hand van Genesis 4:1-16, het verhaal van Kaïn en Abel. Ik vat het verhaal samen en kijk daarna naar de rol van de eigennamen in dit verhaal. In een concluderend gedeelte komen ook de verzen 6-7 kort aan de orde. Hoe dragen vertalingen bij aan een literaire appreciatie van dit klassieke verhaal?

Het verhaal

Het verhaal van Kaïn en Abel is het eerste in een reeks van verhalen in het boek Genesis waarin de relatie tussen broers op het spel staat. In die verhouding gaat het hier grondig mis: Kaïn wordt jaloers op zijn jongere broer Abel en vermoordt hem. In de tekst worden Kaïn en de HEER sprekende ingevoerd. Abel zwijgt. Het verhaal begint met een vreugde-

kreet van Eva, de ‘moeder van alle levenden’, zoals zij in het vorige hoofdstuk is genoemd: ‘Met de hulp van de HEER heb ik het leven geschonken aan een man!’⁷ Dat slaat op Kaïn. Zonder verder commentaar brengt Eva later Kaïns broer Abel ter wereld. Abel wordt schaapherder, Kaïn landbouwer. Als Kaïn de HEER een offer brengt, van zijn oogst, doet Abel hetzelfde. Hij zoekt de mooiste eerstgeboren dieren van zijn kudde uit. De HEER merkt Abel en zijn offer op, maar heeft voor Kaïn en diens offer geen oog. Dat maakt Kaïn woedend, zijn blik wordt donker. De HEER vraagt aan Kaïn waarom hij zo donker kijkt (verzen 6-7): ‘Handel je goed, dan kun je toch iedereen recht in de ogen kijken? Handel je slecht, dan ligt de zonde op de loer.’ Daarop gaat Kaïn met Abel het veld in en slaat hem dood. Als de HEER vraagt: ‘Waar is Abel, je broer?’, zegt Kaïn: ‘Dat weet ik niet. Moet ik soms waken over mijn broer?’ Waarop de HEER zegt: ‘Wat heb je gedaan? Hoor toch hoe het bloed van je broer uit de aarde naar mij schreeuwt!’ Vervolgens vervloekt de HEER Kaïn, hem veroordelend tot een dolend en dwalend leven. Kaïn uit tegenover de HEER zijn angst om zelf gedood te worden en de HEER voorziet hem van een merkteken, bedoeld om te voorkomen dat iemand hem zal doodslaan. Daarop vestigt Kaïn zich in Nod.

Abel

In het begin van het verhaal wordt de lezer impliciet opgeroepen te letten op de namen die klinken. Als Eva haar zoon Kaïn zijn naam geeft, legt zij die uit met het zinnetje: ‘Met de hulp van de HEER heb ik het leven geschonken aan een man!’ De naam Abel ontbeert zo’n uitleg. Later volgt nog de geografische naam Nod, die eveneens onbecommentarieerd blijft. In de *Naardense Bijbel* (NB) van Pieter Oussoren krijgen de eigennamen in cursief een vertaling mee, zelfs als de bijbeltekst al uitleg bij de naam geeft: Kaïn – *verworvene*, Abel – *ijlheid*, Nod – *dwaalspoor*. Bij Willem Barnard vind ik dat de naam Kaïn speer of lans kan betekenen, maar hier, in deze tekst, wordt de naam verklaard met het werkwoord stichten of verwerven.⁸ Huub Oosterhuis en Alex van Heusden vermelden bij Abels naam in een noot: ‘Hebreeuws: hevel, wat betekent: damp, lucht, nietig, vergeefs.’ Verder schrijven zij Nod – *dwaaloord* en tekenen aan: ‘Paradoxaler kan het niet worden gezegd: je *vestigen* in het land *Dwaaloord*.’ De *Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) signaleert bij Kaïn in een noot een woordspel met ‘het leven schenken aan’ en plaatst bij Nod een voorzichtig gestelde noot: ‘kan worden vertaald als “dwalig”.’ Zulke informatie maakt een literaire lezer nieuwsgierig. Wat betekent het voor de interpretatie van het verhaal als er na de optimistisch gepresenteerde naam Kaïn namen vallen die in de oorspronkelijke taal klinken als damp en dwaling? Aan het begin: ‘Later bracht ze zijn broer

ter wereld, Damp.’ En aan het slot: ‘Toen ging Kaïn bij de HEER vandaan en hij vestigde zich in Dwaling, een land ten oosten van Eden.’ Zo suggestief als dit in het Nederlands klinkt, is het in de oorspronkelijke context weer moeilijk voorstelbaar. Eigennamen verliezen, ook bij heel bewust gebruik, altijd iets van hun betekenis. Ze gaan onvermijdelijk eerst de persoon of de plaats aanduiden en laten daarna pas denken aan de ‘letterlijke’ betekenis. Schrijvers kiezen echter welbewust namen voor hun personages en de bijbelverteller speelt met betekenissen. Dat laatste valt hier goed aannemelijk te maken.

De naam Damp voor Abel (ook Nico ter Linden noemt hem heel even zo in *Het verhaal gaat...*) is te zien als een literaire heenwijzing: Kaïn wordt juichend ontvangen door zijn moeder, zijn naam staat in verband met verwerven en grondvesten, maar Damp, de Nietige, is aanzienlijk minder indrukwekkend. Die minimale hoeveelheid tekst voor de geboorte van een jongen met zo’n naam (‘Vervolgens baarde zij Abel, zijn broer’, zegt de *Willibrordvertaling* (WV)) suggereert dat de verdeling van moederlijke of ouderlijke aandacht niet eerlijk is. In de wisselwerking tussen tekst en lezer gebeurt paradoxaal genoeg bijna het tegenovergestelde: de lezer wordt attent gemaakt op Abel, de nietigste.

Als we vervolgens de mogelijke connotaties van de zinnnetjes ‘Abel werd herder, Kaïn werd landbouwer’ in deze analyse laten voor wat ze zijn en direct kijken naar de erop volgende offerscène, valt op dat de verteller zijn beschrijvingen anders gaat verdelen. Kaïn brengt uit de opbrengst van zijn oogst een offer, en Abel doet hetzelfde. Maar van ‘Damp’ wordt er nu bij verteld hoeveel aandacht hij eraan besteedt: hij kiest de mooiste van zijn eerstgeboren dieren uit (NBV en WV), hij offert de beste stukken (volgens de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB)), het vet speelt een rol (in alle ‘letterlijke’ vertalingen: *Statenvertaling* (SV), *NBG-vertaling 1951* (NBG-51), NB, Oosterhuis, Martin Buber). Abel geeft het beste, hij lijkt te weten hoe het moet.

In de volgende zin merkt de HEER Abel en zijn offer op maar heeft hij geen oog voor Kaïn en diens offer. De HEER kijkt naar de nietige Abel en de bijzondere zorg die hij aan zijn gave besteedt, en kijkt zo voorbij aan de grote broer en diens gave, hoewel Kaïn degene was die er het eerst mee kwam. In dit initiële verhaal over broers krijgt de jongste en zwakste de aandacht van de HEER. Dat is een motief dat zich in de Hebreeuwse bijbel vele malen herhaalt, en dat in het Nieuwe Testament wordt hernomen in onder meer Jezus’ parabel van de verloren zoon.

In elke vertaling zal Abel de jongste zijn en zelfs degene die bij zijn geboorte door zijn ouders, c.q. schijnbaar de verteller, in eerste instantie het minst wordt opgemerkt. Maar door de klank van zijn naam in de oorspronkelijke taal wordt Abel extra ijl, onopgemerkt, iel, kwetsbaar,

totdat de HEER hem ziet staan. Abels naam is literair gezien een belangrijk signaal voor de interpretatie van dit verhaal. Ken je als lezer de betekenis van die naam niet, dan lijkt de voorkeur van de HEER eenzijdig ingegeven door Abels toewijding bij het brengen van zijn offer of mogelijk door willekeur. De connotatie 'iel' van Abels naam laat het spel met aandacht opvallen: bij zijn 'opkomst op het toneel' krijgt de iele Abel onrechtvaardig weinig aandacht ten opzichte van Kaïn, vervolgens slaat het om en is er voor dezelfde Abel en zijn offer maximale aandacht. Om dat literaire signaal op te kunnen vangen heeft een lezer een toelichtende noot nodig bij Abels naam.

Kaïn

Op dit punt is het een interessante vraag hoe de tekst Eva's juichkreet waarmee zij de naam Kaïn motiveert, nu precies presenteert: 'Met de hulp van de HEER heb ik het leven geschonken aan een man!' Literair gezien is Eva's oneliner een pendant van Adams naamlied toen hij Eva voor het eerst ontwaarde: 'Eindelijk een gelijk aan mij, / mijn eigen gebeente, / mijn eigen vlees, / een die zal heten: vrouw, / een uit een man gebouwd' (Genesis 2:23). De vrouw uit dit mannelijke vreugdedicht heeft nu zelf een man gebaard en zij is er trots op. In eerdere vertalingen dan de NBV klinkt het als een triomfkreet: ik heb een man op de wereld gezet, ik heb een man bemachtigd van de HEER. Verworven, vertaalt de NB. Verkregen, zeggen SV en NBG-51. Gegrondvest, schrijft Oosterhuis. Eva heeft een man geschapen (er wordt een woord gebruikt dat ook scheppen kan betekenen, maar dat in de eerste hoofdstukken van Genesis nog niet geklonken heeft),⁹ zij heeft Kaïn min of meer *veroverd* op de HEER. Het 'leven schenken aan' kan, gezien deze andere vertaalopties, gelezen worden als scheppingsarbeid en Eva's vreugde als een soort kunstenaarsvreugde. Het is de invulling van haar titel 'moeder van alle levenden'.

Die ongebreidelde vreugde en trots van een moeder die een kind heeft gebaard, zijn antropologisch goed getroffen. Zelf gedaan, met de HEER in een bijwoordelijke bepaling. In die rake beschrijving lijkt echter meteen kritiek door te klinken. Niet dat Eva vroom zou moeten zijn. Maar haar trots op wat zij heeft verworven kan verdacht zijn. Mogelijk krijgt Kaïn hier een bedenkelijke naam mee. 'Het woord waar de naam Kaïn mee in verband wordt gebracht (...) is verwerven, tot stand brengen, tegen een prijs', schrijft Barnard; Kaïns naam kan gedachten oproepen aan bezit dat gewapenderhand verdedigd wordt.¹⁰ En zo zou de optimistische presentatie van de naam Kaïn vanuit oogpunt van vertelkunst heel goed een omineus teken kunnen zijn.

Nod

Helemaal aan het slot van het verhaal vestigt Kaïn zich in Nod, ‘een land ten oosten van Eden’. In een ongebundeld gebleven gedicht onder de titel ‘Fall-out’ schreef Gerrit Achterberg: ‘Hij woont, door een Ausweis gedekt van God, / onder het paradijs, in het land Nod.’¹¹ Ten oosten van de tuin van Eden staan sinds het slot van Genesis 3 de cherubs om de weg naar de levensboom te behoeden voor menselijk ingrijpen. Daar vestigt Kaïn zich. Wie zich ervan bewust is dat Nod naar dwalen klinkt, zal dit verbinden met de vloek die de HEER zojuist tegenover Kaïn had uitgesproken (en die klinkt naar de vloek voor Adam in Genesis 3:17): ‘Dolend en dwalend zul je over de aarde gaan.’ De verteller huisvest Kaïn binnen het woord dwalen. Het is een clou die ik niet graag zou missen.

Vertalingen

In bovenstaande lezing verhelderen de meer ‘letterlijke’ vertalingen de vertalingen die de tekst ‘verhuizen’ naar levend en passend Nederlands idioom.¹² Die verhelderingen zijn mijns inziens even noodzakelijk als een levende Nederlandse tekst, maar ik zou moeilijk meer buiten een levende tekst kunnen, zoals eerder ook al die van de WV. Met de principiële keuze van de NBV voor doorvertalen van de registerverschillen zal elke literaire lezer blij zijn: het is de toon die de muziek maakt. Het heeft, samen met bijvoorbeeld de keuze om beeldspraak en herhalingen waar mogelijk te handhaven,¹³ van de NBV een literaire vertaling gemaakt, en dat terwijl bij de aanloop van dit vertaalproject nog met zoveel woorden werd ontkend dat een tekst aanwijsbaar literair kon zijn.¹⁴

Een mooi voorbeeld van literair interessant resultaat van zulk vertalen lijken mij de verzen 6-7 van Genesis 4. Het is een tekst die door Jan Fokkelman in eerdergenoemde *The Literary Guide to the Bible* als gedicht wordt neergezet.¹⁵ De tekst van de NBV zou er dan als volgt uitzien:

Waarom ben je zo kwaad?

Waarom kijk je zo donker?

Handel je goed, dan kun je toch iedereen recht in de ogen kijken?

Handel je slecht, dan ligt de zonde op de loer,

begerig om jou in haar greep te krijgen;

maar jij moet sterker zijn dan zij.

Over deze tekst zou opnieuw een heel betoog over literair lezen en vertalen te schrijven zijn. Hier wijs ik op de keuze van de NBV voor de formuleringen ‘donker kijken’, ‘recht in de ogen kijken’ en ‘op de loer liggen’. De NBV speelt een literair spel met het motief van het kijken. Deze keuze gaat gezien de andere vertaalopties bepaald niet één op één

terug op de brontekst, maar ze laat deze tekst wel in gunstige zin (literair) opvallen en verbindt bovendien binnen de passage Genesis 4:1-16 alle momenten met elkaar waarin de vraag centraal lijkt te staan: ‘Wie kijkt hoe naar wie?’ Dat lijkt mij een heel gewenst literair effect.

Daarnaast: aan deze zinsnede over goed en slecht handelen aan het begin van de Tora is misschien in de traditie al te weinig aandacht besteed. De tekst laat zich mijns inziens lezen als een sleutel voor veel van wat volgen zal. Het sterkst geldt dat in mijn optiek voor de regel: ‘Handel je slecht, dan ligt de zonde op de loer’. Dat is een opmerkelijk krachtige verwoording van het fenomeen ‘van kwaad tot erger’. De zonde zelf is hier de straf. Ik zie dat als onderliggend patroon voor onder meer het bijbelboek Rechters.¹⁶ De licht opvallende en stijlvolle bewoordingen voor Genesis 4:6-7 in de NBV kunnen mogelijk bijdragen aan een meer prominente rol voor deze spreuk (dit gedicht) in exegese en filosofisch-theologische bezinning. Literair springt hij er nu in ieder geval uit, zelfs zonder dat hij als gedicht is gepresenteerd.

Hoe meer vertalingen, hoe beter je een literair origineel recht doet.¹⁷ Wat de ene vertaling laat zitten, kan de andere oppakken. Een literaire brontekst benut immers alle lagen van de taal en nestelt zich in hoeken en gaten van het idioom. Zo’n tekst zet nevenbetekenissen in, gebruikt beelden én associaties met die beelden en speelt vaak een spel met wat de lezer aan taalgebruik verwacht. Zo’n kunstwerk laat zich niet zomaar verhuizen naar een andere taal. Er is altijd verlies – verraad, wordt dat vanouds genoemd. Het pijnlijke is dat hoe meer de vertaling een kunstwerk is in de nieuwe taal, hoe meer ‘verraad’ er moet zijn gepleegd. Oorspronkelijk idioom is omgebogen. Is de vertaling echter geen taalkunstwerk, dan is het verlies aan overtuigingskracht al gauw te groot. Er is weinig reden om een vlakke tekst te lezen. Daarom verdient een literaire tekst veel vertalingen. Die kunnen elkaars verlies goed maken en met elkaar de rijkdom van de brontekst vertegenwoordigen. Wat betreft Genesis 4:1-16 ervaar ik de NBV als een welsprekend alternatief voor en een aanvulling op eerdere vertalingen. Waarbij een editie met noten en aantekeningen, *kanttekeningen*, van harte welkom is.

Noten

- 1 W.H. Auden, ‘Under Which Lyre. A Reactionary Tract for the Times’ (1946), *Selected Poems*, ed. by Edward Mendelson, London 1979, 183.
- 2 Robert Alter en Frank Kermode (ed.), *The Literary Guide to the Bible*, Cambridge USA 1987.
- 3 Jan Fokkelman en Wim Weren (red.), *De bijbel literair. Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer 2003, 7.
- 4 Fokkelman en Weren, 13.

-
- 5 Jan Fokkelman, *Vertelkunst in de bijbel. Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer 1995, 19972, 21.
 - 6 De vertalingen die ik doorgaans gebruik zijn: *De Nieuwe Bijbelvertaling*, NBG-vertaling 1951, Statenvertaling, Willibrordvertaling (1995), Naardense Bijbel (2004), Leidsche Vertaling (1914), de delen die ik in bezit heb van de ‘Verdeutschung’ door Martin Buber en Frans Rosenzweig (hier *Die fünf Bücher der Weisung*, Köln 1954), bijbelboekvertalingen van Huub Oosterhuis en Alex van Heusden (hier *In den beginne*, Amsterdam 1999) en, indien van toepassing, de Psalmen van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde (z.p. 1972). Daarnaast lees ik de literaire essays van Willem Barnard, zoals verzameld in o.m. diens *Stille omgang. Notities bij de lezing van de Schriften volgen een vroeg-middeleeuwse traditie* (z.p. 1992). Ook kijk ik naar de navertellingen van Nico ter Linden (waarin o.a. sporen van Barnard te zien zijn), in *Het verhaal gaat...* (Amsterdam 1996).
 - 7 Tenzij anders vermeld volg ik *De Nieuwe Bijbelvertaling*.
 - 8 Barnard, *Stille omgang* (1992), 269.
 - 9 Barnard, 269
 - 10 Barnard, 269, resp. 39
 - 11 Gerrit Achterberg, *Verzamelde gedichten*, 11e druk, 1991, 1001; gezien bij Nico ter Linden (1996, 33), die overigens een licht afwijkende tekst citeert.
 - 12 De aanduiding ‘verhuizen’ in dit verband is van Moisés Silva, ‘Are Translators Traitors? Some Personal Reflections’ in: Glen G. Scorgie, Mark L. Strauss en Steven M. Voth (ed.), *The Challenge of Bible Translation*, Grand Rapids 2003, 37-50.
 - 13 Lourens de Vries, ‘Het eigene van de Nieuwe Bijbelvertaling’ in: Klaas Spronk, Clazien Verheul, Lourens de Vries en Wim Weren (red.), *De bijbel vertaald. De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften*, Zoetermeer 2007, 11-30.
 - 14 *Werk in uitvoering [Nieuwe Bijbelvertaling]. Ester, Prediker, Jona, Judit, Handelingen*, 's-Hertogenbosch 1998, 201-272. De algemene toelichting in deze allereerste proefuitgave ontkende vanuit taalbeheersingsperspectief min of meer het bestaan van een herkenbaar literaire tekst, waar de specifieke verantwoordingen bij de bijbelboeken aandacht hadden voor literaire nuances. Vgl. mijn kritiek ‘Betreed Gods tempel met bescheiden tred. Hoe de woorden klinken in de nieuwste Nederlandse bijbelvertaling’ in: *Liter* 6 (1999), 69-75.
 - 15 Fokkelman, *The Literary Guide to the Bible* (1987), 37.
 - 16 Gerda van de Haar, ‘Chaos. Rechters 13-16’ in: Frans Maas, Jacques Maas en Klaas Spronk (red.), *De bijbel spiritueel. Bronnen van geestelijk leven in de bijbelse geschriften*, Zoetermeer 2004, 163-170.
 - 17 Vgl. Silva, noot 12.

Drs. G. van de Haar is eindredacteur van het literaire tijdschrift *Liter* en schrijft over literatuur. Als acquirerend redacteur bij de uitgeverijen Meinema en Boekencentrum te Zoetermeer was zij betrokken bij uitgaven over de Bijbel als literatuur.

Kort Nieuws

Wijziging in redactie *Met Andere Woorden*

Binnen de redactie van *Met Andere Woorden* is een aantal verschuivingen opgetreden. Frans van Houwelingen is teruggetreden als eindredacteur. Tineke Drieënhuizen neemt zijn taken over. Christine Boersma is teruggetreden als redactiesecretaris. Zij is opgevolgd door Annie de Jong-van der Zee. Tevens heeft Lénart de Regt zijn redactielidmaatschap neergelegd. Als nieuwe copy-editor is Jolanda Hamers aangetreden. Wij danken de vertrokken redactieleden hartelijk voor hun inzet en heten de nieuwe redactieleden welkom.

Bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands officieel van start

Het project *Bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands* gaat officieel van start. De werktitel van het nieuwe vertaalproject is *Basisbijbel*. Dat is het besluit van het bestuur van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) tijdens zijn laatste vergadering. Het doel van dit nieuwe vertaalproject is een bijbelvertaling voor mensen die moeite hebben met lezen én die graag de Bijbel willen lezen.

Het NBG heeft in de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van het vertaalproject. Zo is er overlegd met belanghebbenden en zijn er proefteksten voorgelegd aan leden van de doelgroep.

Brontekstkenner en neerlandici maken de vertaling van de *Basisbijbel*. Zij zijn getraind in eenvoudig schrijven. Ze vertalen uit de Hebreeuwse en Griekse bronteksten, waarbij ze gebruik maken van het werk materiaal van *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

De begrijpelijkheid van de tekst staat bij het vertalen voorop. De structuur van de tekst wordt zo helder mogelijk gemaakt, met duidelijke verwijswaarden en verbindingswoorden. Alinea's en perikopen zijn kort en overzichtelijk. De lengte van zinnen is beperkt en de opbouw van de zinnen is helder. De gebruikte woordenschat is beperkt: woorden die weinig voorkomen, worden vermeden of toegelicht. In een volgend nummer zal uitvoerig worden stilgestaan bij dit nieuwe vertaalproject.

Het digitaliseren van oude bijbelvertalingen

In juni 2007 heb ik in de media een oproep gedaan aan vrijwilligers om mee te werken aan het digitaal beschikbaar maken van de *Statenvertaling* uit 1637 (zie <http://www.inl.nl/onw/digistatenbijbel/Persberichten/oproep.html>). De reden daarvoor was dat de belangrijkste, vormende

teksten van ieder land algemeen beschikbaar, toegankelijk en doorzoekbaar dienen te zijn. Het taalkundige, cultuurhistorische en religieuze belang van de *Statenvertaling* van de Bijbel – en wel de oorspronkelijke editie uit 1637 – staat buiten kijf. De oproep aan vrijwilligers was noodzakelijk omdat er in Nederland geen instanties bereid bleken te zijn om de digitalisering van de oorspronkelijke editie van de *Statenvertaling* uit 1637 te bekostigen.

Aan de oproep is massaal gehoor gegeven: meer dan 300 mensen hebben gereageerd. De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Nederlandse Taalunie zegden onmiddellijk hun steun aan het project toe. Inmiddels zijn ruim honderd mensen bezig met het overtikken van de zeventiende-eeuwse tekst. Zij voorzien de tekst van coderingen voor het plaatsen op internet. Niet alleen de bijbeltekst wordt overgetikt, maar ook het zeer grote aantal kanttekeningen. De complete tekst bestaat naar schatting uit 2,8 miljoen woorden. Momenteel – vier maanden na de start van het project – is 75 procent overgetikt. Een aparte groep correctoren kijkt het werk zorgvuldig na. Niet alleen werken de vrijwilligers met enorm enthousiasme, zij doen het ook met zeer veel zorg en aandacht: het aantal foutjes dat zij maken, is heel gering. Dat is opmerkelijk, want de tekst is beslist niet eenvoudig, zoals u kunt zien op de website van het NBG (www.bijbelgenootschap.nl/digibi), waar de Delftse bijbel en *Statenvertaling* in hun oorspronkelijke vorm weergegeven worden en waar men via het uitklapmenu tekstpassages kan opzoeken. Sinds kort zijn de Leuvense bijbel en de Lutherbijbel uit 1648 daaraan toegevoegd. Volgend jaar zullen de Liesveltbijbel en de Deux-Aesbijbel op deze website geplaatst worden. In de tekst van de *Statenvertaling* gaat het om zeventiende-eeuws Nederlands dat grotendeels in het gotische schrift is gedrukt. De bijbeltekst is voorzien van inleidingen op de bijbelboeken en de hoofdstukken, en doorspekt van nootnummers die verwijzen naar de kanttekeningen met toelichtingen en referenties aan andere bijbelboeken. Door de hoge moeilijkheidsgraad van de tekst is het dan ook onmogelijk om de tekst te scannen en met behulp van software te ‘lezen’.

Omdat zo onverwacht veel vrijwilligers gereageerd hebben op de oproep, is besloten ook andere oude bijbelvertalingen te gaan digitaliseren. In augustus zijn ruim 30 vrijwilligers begonnen aan de Delftse bijbel uit 1477, het oudste Nederlandstalige gedrukte boek. De Delftse bijbel bevat het hele Oude Testament zonder de Psalmen. Van de Delftse bijbel is momenteel meer dan de helft overgetikt. Er wordt ook gewerkt aan de oudste complete Friese bijbelvertaling, de vertaling van Wumkes uit 1943. Omdat deze vertaling zo recent is, hoefde hij niet te worden overgetikt: de

tekst is gescand en vervolgens met de computer gelezen; het resultaat hiervan wordt nu door een aantal Friestaligen gecorrigeerd. Het ziet er naar uit dat zowel de *Statenvertaling* uit 1637 als de Delftse bijbel en de Friese bijbelvertaling van Wumkes nog dit jaar gereed komen. De teksten ervan worden dan begin volgend jaar op internet geplaatst. Inmiddels is er een werkplan opgesteld voor volgende projecten: binnenkort zal begonnen worden aan het overtikken van de Leuvense bijbel uit 1548. Hierna komen de Lutherse bijbel uit 1648, de Deux-Aesbijbel uit 1562 en de Liesveltbijbel uit 1526 aan de beurt. Verder willen we ook de tweede druk van de *Statenvertaling* uit 1657 op internet plaatsen. Die tekst hoeft niet helemaal overgetikt te worden: hij kan worden samengesteld door vergelijking met de tekst uit 1637. Al met al ligt er een zeer ambitieus werkplan, dat alleen dankzij de enthousiaste medewerking van een groot aantal mensen gerealiseerd kan worden. Wij houden u op de hoogte van de ontwikkelingen.

Dr. N. van der Sijs is taalpublicist en hoofdredacteur van het *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (nvdsijs@euronet.nl).

Thema Bijbel 10daagse 2008 – De Bijbel tussen trend en traditie

In 2008 brengt de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland het religieus erfgoed van Nederland onder de aandacht. Doel van het landelijk 'Jaar van het religieus erfgoed' is de belangstelling voor en kennis van het religieus erfgoed te vergroten en op die manier een duurzame toekomst voor het religieus erfgoed te bevorderen. Bij dit thema sluit het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) graag aan met de Bijbel10daagse 2008. Het thema *De Bijbel tussen trend en traditie* van de Bijbel10daagse 2008 biedt mogelijkheden om terug te kijken naar de betekenis van de Bijbel door de generaties heen. Wat is er hetzelfde gebleven, wat is er veranderd? Welke sporen heeft de Bijbel in onze omgeving achtergelaten? De Bijbel mag niet ontbreken als er gekeken wordt naar het religieus erfgoed. Nederland heeft van oudsher iets met de Bijbel. Voor mensen die bij een kerk horen is de Bijbel dé inspiratiebron voor hun geloof, maar ook buiten de kerk kan niemand om de Bijbel heen. Bijbelvertalingen hebben in de loop van de eeuwen de Nederlandse taal gevormd en verrijkt. Voor het begrijpen van veel muziek, literatuur en schilderkunst is kennis van de Bijbel onontbeerlijk. Het is dus voor iedereen belangrijk en nuttig om iets te weten van de Bijbel. En het is nodig de Bijbel steeds weer onder de aandacht te brengen: de vanzelfsprekendheid van het lezen van boeken en in het bijzonder de Bijbel is de afgelopen decennia in Nederland grotendeels verdwenen.

Pinksterproject Protestantse Kerk in Nederland en het Nederlands Bijbelgenootschap

Voor Pinksteren 2008 komen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) en het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) met een gezamenlijk project. Luisteren speelt daarin een belangrijke rol. Het project is bedoeld om het feest van de Geest in de kerk te vieren, maar ook daarbuiten.

‘Wij allen horen hen in onze eigen taal spreken over Gods grote daden’, zeggen de mensen in Jeruzalem als de leerlingen van Jezus met Pinksteren vol vuur vertellen wat hen bezielt. Ook in het Pinksterproject speelt het luisteren naar de Bijbel en het horen van het pinksterverhaal een belangrijke rol. Twee verschillende CD’s zijn hiervoor vanaf maart 2008 beschikbaar.

Op de eerste CD staat het pinksterverhaal uit Handelingen 2, als hoorspel opgenomen door bekende acteurs. De voorganger/predikant kan met behulp van deze CD samen met een groep gemeenteleden de pinksterviering voorbereiden. Hiervoor is een werkboek beschikbaar, met allerlei ideeën en teksten voor de pinksterviering.

De tweede CD is bedoeld om op Pinksteren mee te geven aan alle mensen in de kerk. Behalve voor zichzelf krijgen zij ook een CD mee om cadeau te geven aan een collega, familielid of vriend, die weinig (meer) weet van de Bijbel. Op deze weggeef-CD staat het verhaal van Filippus en de Ethiopiër uit Handelingen 8, ook in de vorm van een hoorspel, en verder poëzie en muziek waarin de inspiratie van Pinksteren doorklinkt.

Het Pinksterproject is bedoeld om het feest van de Geest te vieren. Om dat wat in de kerk op Pinksteren klinkt door te geven aan ieder die het horen wil.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met: Hanna van Dorssen, h.van.dorssen@pkn.nl, tel. (030) 880 18 83 of Joyce van de Veen, tel. (023) 514 61 68, jvdveen@bijbelgenootschap.nl.

Bestellen kan vanaf maart 2008 bij de afdeling brochureverkoop van de dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland, tel. (030) 880 13 37, e-mail brochureverkoop@pkn.nl.

NBG komt met verrassende actie voor predikanten

In 2004 verscheen *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV). Een vertaling die inmiddels veel mensen bereikt en aanspreekt. Aan de NBV is in alle openheid gewerkt. Maar ook nu de NBV ruim drie jaar bestaat, wil het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) met voorgangers over de vertaling in contact blijven. Onder het motto *Laat u verrassen ...* bezoeken tientallen NBG-vrijwilligers voorgangers in het hele land om hen uit te nodigen voor de predikantenlunches en hen het predikantenpakketje te overhandigen.

Predikantenlunches

In veel gemeenten wordt de NBV al gelezen. Anderen zitten in een traject van beproeving of besloten de vertaling nog niet in te voeren. Tijdens door het NBG georganiseerde predikantenlunches wordt predikanten en voorgangers gelegenheid geboden om met één van de vertalers van de NBV in gesprek te gaan over het gebruik van de NBV.

Predikantenpakket

Speciaal voor predikanten en voorgangers is een pakketje samengesteld met informatie die de kans biedt de Bijbel in de gemeente extra onder de aandacht te brengen en het bijbellezen te stimuleren. Het pakketje bestaat uit een cd-rom met informatie over diverse projecten van het NBG, de uitnodiging voor de predikantenlunches en de brochure *De Nieuwe Bijbelvertaling, wat maakt het verschil?* met daarin antwoorden op vragen die NBV-lezers vaak stellen.

Advent en Kerst: beluister de Bijbel op de radio

NCRV Schepper & Co radio en het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) werken samen om bekende en minder bekende bijbelgedeelten rond de belangrijke christelijke feesten te laten horen. Vanaf zondag 2 december besteedt radioprogramma Schepper & Co iedere zondag aandacht aan Advent en Kerst.

Actrice Henriette Tol, ze speelt een van de advocaten in de serie *Keizer en de Boer*, brengt de volgende gedeelten ten gehore uit *De Nieuwe Bijbelvertaling*:

Zondag 2 december: Micha 5:1-4 en 7:14-20

Zondag 9 december: Lucas 1: 39-80 (lofliederen)

Zondag 16 december: Jesaja 35

Zondag 23 december: Lucas 2

U kunt het bijbelgedeelte beluisteren door het te downloaden op uw PC of iPod. Mocht u een van de luistergedeelten willen laten horen tijdens een kerkdienst, dan behoort dat tot de mogelijkheden.

NCRV en NBG hopen in het najaar 2008 met een gezamenlijke uitgave te komen rond de christelijke feesten.

Schepper & Co is een NCRV programma over actuele ontwikkelingen rondom levensbeschouwing en spiritualiteit. Een programma over mensen en de manier waarop zij in het leven staan. De radio-uitzending is elke zondag van 15.00 uur - 17.00 uur op Radio 5.
